

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ
НАСЛІДКОВОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Піддубної Лілії Олексіївни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Кутня Г.В.

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ НАСЛІДКОВОСТІ.....	7
1.1. Функціональний підхід до граматичної семантики: функційно-семантичні категорії та поля.....	7
1.2. Концептуальні засади категорії наслідковості.....	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ГРАМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	19
2.1. Польова структура функційно-семантичної категорії наслідковості	19
2.2. Засоби вираження наслідку в простому реченні	23
2.3. Семантико-синтаксичні відношення наслідку в складному реченні.....	26
2.3.1. Граматичні засоби вираження наслідковості у складнопідрядних реченнях.....	26
2.3.2. Відношення наслідку в складносурядних реченнях.....	36
2.3.3. Вираження наслідку в безсполучникових складних реченнях	46
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТОК 1. СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	68

ВСТУП

Останнім часом у лінгвістиці зростає науковий інтерес до вивчення універсальних мовних категорій такі як причина, наслідок, мета, умова та інші. Вони знаходяться в центрі уваги філософів, логіків, лінгвістів, всіх тих, кого цікавлять проблеми, пов'язані з категоріями мислення і їх реалізація в реченнях, різних за будовою, граматичним значенням і семантичним наповненням.

У сучасному українському мовознавстві дослідження семантики речення тісно пов'язане з аналізом взаємодії його смислової та формальної організації, тобто семантичної (семантико-синтаксичної) структури речення, що репрезентує зміст речення в узагальненому, типізованому вигляді, який (зміст) ураховує ті елементи значення, що передбачаються його формою. Наукові дослідження дозволили ретельно проаналізувати й теоретично осмислити різні семантичні категорії, які вступають у семантико-синтаксичні відношення в реченні (об'єктні, атрибутивні, обставинні, апозитивні, модальні, предикативні, напівпредикативні та ін.). Вони можуть реалізовуватись у конкретній мові різними граматичними засобами.

Переважає більшість семантичних обставинних концептів виражається лексично, морфологічно та синтаксично в одиницях різної структури. Для одних семантичних концептів провідними виступають морфологічні засоби, для інших синтаксичні, значно рідше – лексичні; часто реалізація тих чи інших значень щодо мовних рівнів може бути однаковою. Щодо семантичних концептів, які характеризують дії, стани, процеси – у семантико-граматичному вимірі йдеться про обставинні значення, то вони найвиразніше реалізуються в реченні – як окремі компоненти (члени речення), так і цілі предикативні одиниці.

Сьогодні в окремий напрям функціональної граматики виокремилася дослідження синтаксичної семантики. Граматична семантика перебуває в полі зору багатьох українських мовознавців, зокрема К. Городенської, І.

Вихованця, М. Мірченка, М. Плющ, М. Калька, А. Загнітка. У цих дослідженнях прийнято розглядати значення одиниці за функціями, які вона виконує, – такий погляд є найпродуктивнішим у дослідженні синтаксичних значень.

На сучасному етапі досліджень проаналізовано більшість граматичних обставинних значень – причиновості, компаративності, способу дії, темпоральності, об'єктності, мети тощо. Тим часом окремих ряд становлять утворення з компонентом наслідку. Академічні видання й навчальні посібники містять мало інформації про засоби вираження наслідковості в складнопідрядних реченнях, у них не згадується відношення наслідку (як окремої категорії) в складносурядному реченні. Що ж до безсполучникових складних речень, то в них наслідок визначається лише як доповнення до умовних чи причинових семантико-синтаксичних відношень. Рідко розглядалися пропоновані конструкції у загальних дискурсах, колективних розвідках, авторських монографічних дослідженнях. Серед учених, які досліджували наслідковість, можна назвати: Н. Криську (дослідження наслідковості в складних реченнях), Н. Чернушенко (безсполучникові умовно-наслідкові речення), Т. Беляєву (умовно-наслідкові речення). Проте, недостатня вивченість складних структур із компонентом наслідку, викликає потребу в розширенні їхньої характеристики в науковій і навчальній літературі.

Актуальність теми дослідження визначається потребою уточнення лінгвального статусу категорії наслідку, визначення її місця в системі функціонально-семантичних категорій сучасної української мови, з'ясування спеціалізованих і неспеціалізованих граматичних засобів вираження наслідкових відношень на різних мовних рівнях.

Мета роботи – встановити теоретичні засади аналізу семантики наслідку в сучасних лінгвістичних дослідженнях та проаналізувати різноманітні синтаксичні засоби вираження (явні та латентні) значення наслідку в сучасній українській літературній мові.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- Опрацювати наукову літературу з досліджуваної проблеми.
- Створити джерельну базу з якомога різноманітними синтаксичними одиницями, які би засвідчували семантику наслідку.
- На матеріалі джерельної бази схарактеризувати граматичні засоби вираження семантики наслідку в сучасній українській мові.
- На синтаксичному рівні проаналізувати одиниці із семантикою наслідку в різної структурно-граматичної будови компонентах, у т. ч. і за формально-граматичні особливостями:
  - а) простих неускладнених (на рівні члена речення – обставини наслідку);
  - б) простих ускладнених (відокремлені члени речення, зокрема виражені дієприслівниковими зворотами);
  - в) складних речень із різними типами зв'язку – підрядним, а також сурядним та безсполучниковим (на рівні окремих предикативних частин).
- Встановити нашарування інших семантичних відношень у реченнях (поєднання значення наслідку з іншими значеннями).
- Унаслідок проведеного аналізу сформулювати польову структуру функціонально-семантичної категорії наслідковості, виявивши ядерні та периферійні граматичні засоби її вираження.
- Встановити об'єктивні та суб'єктивні чинники оцінки концепту «наслідок» в його граматичній реалізації.

Об'єктом аналізу вступають прості та складні речення, засвідчені в різних стилях мовлення, передусім в художньому, включають не лише оригінальну літературу, а й перекладну, у яких фіксуємо синтаксичні одиниці зі семантикою наслідку.

Предметом аналізу є синтаксичні одиниці, що є носіями значення наслідку (з формальними маркерами наслідковості чи без них).

Матеріалом для дослідження стала картотека усіх типів складних (складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових) речень із

наслідковою предикативною частиною, а також простих з компонентами наслідкової семантики, в загальному обсязі **800 одиниць**, створена в результаті суцільної вибірки прикладів з творів художньої літератури та з сучасної періодики.

Основні методи дослідження:

- метод *суцільної вибірки* для сортування граматичних структур;
- *описовий* і метод *спостереження*, застосовуваний для диференціації усіх семантичних різновидів наслідкових конструкцій;
- на різних етапах дослідження використано також метод *компонентного аналізу* (для згортання та розгортання базових і похідних наслідкових конструкцій);
- *трансформаційного аналізу* (для граматичного переформатування різних синтаксичних одиниць, щоби унаочнити семантику наслідку).

Теоретична цінність роботи полягає у спробі проаналізувати значення наслідку на різних мовних рівнях, що до сьогодні в українському мовознавстві ще не зроблено.

Практичне значення: матеріали виконаної роботи можна використати у проведенні практичних занять зі сучасної української мови, а також у середній школі на уроках з української мови, присвячених аналізу другорядних членів речення та складних речень.

Відповідно до мети і завдань робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ НАСЛІДКОВОСТІ

1.1. Функціональний підхід до граматичної семантики: функційно-семантичні категорії та поля

Вивчення мовних явищ із позицій функціональної граматики справедливо привертає все більшу увагу науковців у галузі мовознавства. Такий підхід до синтаксичних явищ стає панівним у сучасній лінгвістиці, що цілком вмотивовано, адже функціонально-граматичні дослідження опираються на чималу традицію. Функціональні аспекти граматичного аналізу ще з середини ХХ століття займають вагоме місце у працях К. Аксакова, Н. Некрасова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, О. Шахматова, О. Пешковського, Л. Щерби, В. Виноградова, О. Єсперсена, Р. Якобсона та інших представників Празького лінгвістичного гуртка. На сучасному етапі дослідження з функціональної граматики проводять: І. Вихованець, О. Кульбабська, Т. Масицька, Г. Ситар, Л. Прокопчук, С. Соколова та ін.

За визначенням О.В. Бондарка, одного із розробників категорійно-функціонального напрямку в лінгвістиці, функціональна граMATика – це граMATика: а) яка описує семантичні категорії, що спираються на різноманітні засоби граматичного вираження в даній мові у їх взаємодії із засобами лексичними і контекстуальними; б) орієнтована на опис закономірностей і правил функціонування граматичних форм і конструкцій, що беруть участь у передачі змісту висловлювання у взаємодії з одиницями різних рівнів мовної системи¹.

Як зазначає О. В. Бондарко, функціональна граMATика, насамперед, відповідає на питання: «Як це функціонує? Як функціонують одиниці, категорії мовної системи. Що ж стосується побудови функціональної

---

¹ Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Л.: Наука, 1983.– С. 32.

граматики, то центральну роль відіграє напрямок спочатку від семантики певних системних утворень до засобів їх вираження, потім від засобів до функції»².

Основним принципом побудови функціональної граматики є опис функціонально-семантичних полів (надалі ФСП). О. Бондарко визначає ФСП як «двосторонні (змістовно-формальні) угруповання, сформовані граматичними (морфологічними і синтаксичними) засобами аналізованої мови разом із взаємопов'язаними з ними лексичними, лексико-граматичними і словотвірними елементами, які належать до однієї семантичної категорії»³. Своє визначення ФСП подає і А.П. Загнітко: «Функціонально-семантичне поле – це групування граматичних і лексичних одиниць, що ґрунтуються на відповідних семантичних категоріях на підставі спільності їхніх семантичних функцій»⁴. ФСП утворюється в результаті взаємодії елементів, що стосуються різних мовних рівнів, котрі при всіх відмінностях мають спільні семантичні ознаки.

Функціонально-семантичне поле має свою структуру:

1) Основу поля складає ядро. Чим більше є одиниць, в яких чітко відстежується те чи інше значення (час, причина, мета, наслідок...), на окремому мовному рівні, тим вагомішими є підстави говорити про ядерність цих елементів у ФСП. Навколо ядра формується напів'ядерність, а незначна кількість із менш вираженою семантикою виступає периферійними засобами.

2) Для поля характерне часткове перехресчування його елементів; різні поля частково накладаються одне на одного, внаслідок чого утворюються спільні сегменти;

3) У рамках поля представлені семантичні зв'язки як однорідних, так і різнорідних мовних засобів.

Між ядром і периферією функціонально-семантичного поля здійснюється т. зв. розподіл «семантичного навантаження». Частину бере на

² Бондарко А. В. Категоризация в системе грамматики. – М.: Языки славянских культур – 2011. – С. 17.

³ Бондарко А. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии – Л.: Наука, 1983. – С. 4.

⁴ Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – С. 115.

себе ядро, віддаючи периферійним засобам лише функцію деталізації і конкретизації, іншу ж частину повністю забирає периферія. Таким чином, стає можливим досягнення економії мовних засобів при вираженні певних функцій.

За концепцією О.В. Бондарка, граматична система мови подається як сукупність функціонально-семантичних полів: аспектуальність (види і способи дієслівної дії), темпоральність, модальність, локативність, суб'єктивність, об'єктивність, стан, посесивність, зумовленість. Ці поля в мові трактуються як семантичні категорії. Семантична категорія в єдності з багаторівневими засобами її вираження в даній мові виступає як ФСП, яке має певну структуру – моноцентричну чи поліцентричну.

Моноцентричні – це поля, які ґрунтуються на граматичній категорії. Наприклад, ядром темпоральності виступатиме категорія часу, ядром аспектуальності – категорія виду. Ядро в моноцентричних полях є цілісним та чітко окресленим.

Поліцентричні поля характеризуються тим, що в них не можливо чітко окреслити ядро. Можна сказати, що поліцентричні поля складаються з кількох категорій, що об'єднані в одну систему. Прикладами поліцентричного поля є категорії кількості, причини, порівняння, посесивності.

В українській граматиці функціонально-семантичні поля не зазнали глибокого аналізу, проте сформувався семантико-синтаксичний напрям, в руслі якого граматики (М. Калько, М. Руденко) опрацьовують проблеми функціональної граматики та виокремлюють функціонально-семантичні категорії (надалі ФСК). Засновником цього напрямку є Іван Вихованець, який послідовно розмежовує функціональну морфологію і функціональний синтаксис з відповідним обсягом категорій, форм, функцій та одиниць.

Представником цієї школи є також Анатолій Загнітко, який розгортає свої дослідження в аспекті типології синтаксичної деривації, спрямовує свої пошуки на теоретичне обґрунтування нових підходів до вивчення

морфології, визначає функціональну морфологію як базу функціонального синтаксису, як арсенал формальних засобів. Також вчений займається вивченням особливостей синтаксичної будови української мови, синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень, аналізує сукупність синтаксичних одиниць.⁵

Дослідження в сфері функціональної граматики спрямоване на виокремлення та аналіз тих категорій, які охоплюють різні мовні рівні та засвідчують вираження словотвірними, морфологічними, синтаксичними та лексичними засобами. Серед таких можна відзначити категорію причини, умови, мети, наслідку, суб'єктності, об'єктності, компаративності, посесивності.

Функціонально-семантична категорія – це система різноманітних мовних засобів, котрі здатні виконувати визначені семантичні функції (наприклад, функції вираження темпоральних чи причинових відношень)⁶. До ФСК входять усі граматичні чи лексико-граматичні одиниці, які є носіями окремої семантики. Тому є підстави, аналізуючи якесь значення (у нашому випадку – обставинне), розглядати його в контексті як поля, так і категорії; відтак говорити про ФСП наслідку або ФСК наслідку. Щодо останньої, то розуміння її дещо відрізнятиметься від звичного розуміння власне граматичних категорій, таких як, наприклад, відмінок чи час дієслова. У ФСК включаємо значення різних мовних рівнів – здебільшого морфологічного та синтаксичного, рідше – лексичного, тоді як власне граматичну категорію сприймають як абстракцію одного рівня, причому зазвичай морфологічного. Крім того, власне граматичні (морфологічні) категорії можуть налічувати різну кількість значень, від двох щонайменше (відмінок – 7, спосіб дієслова – 3-4, рід – 3), а обставинні ФСК зазвичай мають лише два значення, часто ці значення виступають полярними ознаками, маркованими наявністю/вісутністю значеннєвих відтінків (+/-).

⁵ Вихованець І. Р. Слово про талановитого учня // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. праць. – Донецьк, 2005. – С. 8.

⁶ Бондарко А. Грамматическая категория и контекст. – Л.: Наука, 1971. – С. 8.

Якщо говорити про функціонально-семантичне поле, то підставою для його виділення виступає взаємодія граматичної категорії, форми, конструкції, граматичного чи лексико-граматичного класу слів із іншими одиницями на основі спільності семантики – при наявності деякого семантичного інваріанту в значеннях мовних засобів, які відносяться до даного поля.⁷

Отже, щодо обставинних ФСП та ФСК в українській мові, відповідно до кількісного та якісного розуміння обставинної семантики, виділяємо:

1. **Категорію / поле темпоральності (часу)**, яка є відображенням об'єктивного часу і слугує для темпоральної локалізації дії, стану, події. Мовознавець К. Шульжук визначає обставинну семантику темпоральності як таку, що «характеризує дію, стан, ознаку за їх стосунком до певного часу»⁸. Ядром цієї функціонально-семантичної категорії є морфологічна категорія часу: дієслівний час (давньоминулий – *писав був*, минулий – *писав*, теперішній – *пише*, майбутній – *писатиме*).

Лексичними засобами вираження часу є: прикметники та прислівники часу (*наступний, вчорашній, завтрашній, сьогоднішній, позавчорашній, минулорічний, позавчора, вчора, сьогодні, зараз, тепер*), субстантивовані прикметники (*Минуле завжди нас наздоганяє*) та дієприкметники (*Згадаймо пройдені часи*).

На синтаксичному рівні складного речення категорія темпоральності виражається обставинами часу, підрядними реченнями часу (*Вернувшись у хутір, він незабаром розворушив усю околицю й розвеселив її*⁹ (І. Нечуй-Левицький); *Доки сонце зійде – роса очі виїсть* (Нар. тв.).

2. **Категорію / поле локативності (міця)**, яка вказує на статичні й динамічні просторові характеристики предметів, їхню контактну чи

⁷ Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: учебник – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – С. 76.

⁸ Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004.– С.105.

⁹ Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004.– С.105.

дистантну локалізацію. За визначенням К. Шульжука, обставина місця «характеризує дію, ознаку, подію у просторовому аспекті»¹⁰.

Значення локативности також представлене різними граматичними засобами. На морфологічному рівні: місцевий відмінок іменників (*У хаті тепло й затишно*). У граматичній системі української мови місцевий відмінок закріпився як спеціалізована локативна грамема категорії відмінка.

На лексико-морфологічному рівні: прислівники місця, прийменниково-іменникові конструкції (*десь, там, тут, серед вулиці, по дворах*). На синтаксичному рівні категорія локативности буде представлена складними реченнями з підрядною частиною місця: *Де кров текла козацькая, трава зеленіє*¹¹ (Т. Шевченко).

3. **Категорію / поле каузативности (причини)**, підпорядкована категорії зумовленості, вказує на подію або явище, яке породжують іншу подію або явище. Як вказує мовознавець К. Шульжук, обставина причини «характеризує дію, стан, ознаку, вказуючи на причину, підставу виникнення їх»¹². У системі граматичних засобів вираження категорії причини центральне місце посідають складнопідрядні речення з підрядною причиновою частиною. Причинову семантику у складнопідрядному реченні передають сполучником *бо, тому що, через те що, завдяки тому що, оскільки* та інші, наприклад: *Говорили тихо, бо виряджали в далеку дорогу* (Ю. Яновський); *Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі* (О. Довженко).

У простому реченні причина представлена відповідною синтаксичною функцією, тобто обставиною причини, яка виражається різними засобами: 1) прислівниками причини, такими як *зозла, спересердя, здуру, спросоння* і інші: *Кайдаш спересердя грюкнув дверима* (І. Нечуй-Левицький); 2) дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами: *Замислившись, Євген не*

¹⁰Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004.— С.103.

¹¹Сучасна українська мова: Підручн. для студентів філол. спец. вищих закладів освіти / За ред. О. Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — С. 332.

¹²Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004.— С.106.

помітив, як підійшов до нього Роман Блаженко (О. Гончар); Гнат зрадив, побачивши Настю та сина, і заплакав (М. Коцюбинський); 3) прийменниково-іменниковими конструкціями: *Гірко жилося Тарасові в рідній сім'ї через злидні та недостачі (Панас Мирний).*

4. **Категорію / поле мети**, яка характеризує мету дії чи стану. Категорія мети як підкатегорія зумовленості виражає спрямованість і призначення подій, явищ тощо. Диференційними ознаками цієї категорії є наступність стосовно часової перспективи, модальність бажаності, а саме бажаний у майбутньому результат. Ядро категорії мети становить складнопідрядне речення з підрядним мети («Щоб мову свою рідну їх діти не забули, їм літери виводять вірменки на піску» (Л.Костенко) та прислівники мети (*навмисне, наперекір, напоказ*), периферію – обставина мети, виражена інфінітивом (*Батько їхав на хутір **дістати** берестка на колодки для коліс (Петро Панч)*), прийменниково-відмінковою формою та дієприслівником, віддалена периферія – це безсполучникові речення.

5. **Категорію / поле способу дії**, позначає якість дії, стану, ознаки або вказує на різні способи здійснення дії чи ознаки. За визначенням К. Шульжука, обставина способу дії «дає якісну характеристику дії чи стану, означає спосіб її здійснення»¹³. У мові таке значення може бути репрезентовано різноманітними засобами, зокрема: на лексико-морфологічному рівні категорія способу дії виражається якісно-означальними прислівниками (*уперто, повільно, швидко*), означальними прислівниками способу дії (*зненацька, раптом*); на синтаксичному рівні: підрядні речення способу дії: *Я сів обличчям до річки так, щоб сонячні промені падали прямо на мене (В. Домонтович)*; обставини, виражені різними відмінковими формами, зокрема О.в. без прийменника: *Із літньої кухні дим бухав хмарою (М. Коцюбинський).*

6. **Категорію / поле міри і ступеня**, яка вказує на інтенсивність дії чи ознаки та міру їх вияву. Це значення, як правило, може бути представлено

¹³Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004. — С.101.

такими граматичними засобами: на лексико-морфологічному рівні: прислівники із загальним значенням міри і ступеня (*дуже, нещадно, надзвичайно*); на синтаксичному рівні – підрядні речення міри і ступеня: *Він говорив так весело, що майже всі послули (М. Хвильовий)*; обставини, виражені прийменниково-іменниковими конструкціями, що вказують на межу інтенсивності дії, ознаки (*до сліз, до болю*).

7. **Категорія / поле допусту** – означають обставину, всупереч якій відбувається дія. Вона відображає в реченні зумовлене об'єктивною дійсністю та законами мислення значення, передане за допомогою семантико-синтаксичних мовних засобів. Ядро функціонально-семантичної категорії допустовості утворюють на синтаксичному рівні складнопідрядні речення з допустовими семантико-синтаксичними відношеннями, що приєднуються до головної частини сполучниками *хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що, правда, хай (Незважаючи на те що була погана погода, ми вирушили в дорогу)*, а також сполучними виразами *хто не, що не, який не, як не, скільки не (Як не мудруй, а правди ніде діти (Л. Глібов)*.

8. **Категорія / поле умови** – означає умову, за якої відбувається дія. Найповніше значення умови передається в складнопідрядних реченнях з підрядним умови (*Якби знав, то ще подумав, чи рятувати (О. Гончар)*).

Безсполучниковим реченням з умовною модальністю властива двочленна структура, де перша частина є опорним компонентом висловлювання. На відміну від складнопідрядних речень, де основним виразником умовності є умовний сполучник, у безсполучникових реченнях частини з'єднуються через певну модально-видо-часову співвіднесеність предикатів складових частин (*Будь я на їхньому місці, я не танцював би (Є. Плужник)*).

На морфологічному рівні категорії умови передається за допомогою умовного способу дієслова: *Скрикнула б раптом. В одну хвилину бачила б верстви моїх шляхів (Є. Плужник)*.

Окрім зазначених семантико-функціональних категорій / полів, у мовознавстві виділяють ще й інші – якості, кількості, компаративності тощо. Кількість семантичних категорій не є чітко окресленою. Сьогодні відзначають активне формування і дослідження функціонально-семантичних категорій та продуктивний поділ їх на субкатегорії. Ще однією у групі полів з обставинним ядром є функціонально-семантична категорія/поле наслідку, яка і виступає об'єктом дослідження. У традиційній граматиці значення наслідковості передусім виокремлюють серед обставинних різновидів складнопідрядних речень, у якому підрядна частина наслідку приєднується за допомогою нерозкладного сполучника **так що**: *А вгорі до паркана ще й було прибито дощаний дашок з нахилом всередину, так що в цілому ця споруда нагадувала ярмаркову циркову халабуду (І. Багрянний)*. Щодо інших синтаксичних конструкцій, то семантику наслідку відзначають, як правило, лише як додатковий значеннєвий відтінок.

1.2. Концептуальні засади категорії наслідковості

Категорія наслідковості сформувалась у філософії, саме тому аналіз мовної основи варто розпочати з її логіко-філософського тлумачення.

У мові існують фундаментальні понятійні категорії, такі як причина, наслідок, мета, умова та інші, завдяки яким утворюються необхідні основи комунікації і в яких «виявляється єдність загальнолюдського мислення»¹⁴. Серед комунікативних одиниць важливе місце посідають складні речення, що різняться за будовою, граматичним значенням і семантичною наповненістю. У методології структурно-семантичного синтаксису, семантичні категорії причини¹⁵, мети¹⁶, відношення умови і наслідку¹⁷ були ретельно проаналізовані та теоретично осмислені. Проте, окремий ряд складних речень становлять конструкції з компонентом наслідку й у структурі різних типів складних речень цей компонент засвідчує своєрідне формально-синтаксичне вираження.

Семантика наслідку знаходить свій вияв у логіко-філософському трактуванні, оскільки такий аспект допоможе нам з'ясувати основу мовної наслідкової семантики. Наслідок, за філософським визначенням, – це зміни, що виникають у результаті взаємодії відповідних утворень і породжені причиною¹⁸. Це положення уточнюється визначенням причини і наслідку як філософських категорій: «людство ніколи не відчуває причиновість безпосередньо, але проникає у неї пізнанням обов'язкового наслідку, існування якого обґрунтовується безперервним взаємозв'язком подій»¹⁹.

Головними ознаками причинно-наслідкового зв'язку є: а) часова послідовність: причина завжди перша, а за нею наслідок; б) причина – процес

¹⁴ Бондарко А.В. Грамматические значения и смысл. – Л.: Наука, 1978. – С. 79.

¹⁵ Глотова О.В. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причиновості в сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 1994. – С. 16.

¹⁶ Гамова А.И. Синтаксическое выражение цели в современном украинском литературном языке: Автореф. дисс... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харьков, 1989.– С. 24.

¹⁷ Беляева Т.В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2004. – С. 20.

¹⁸ Диалектический и исторический материализм. / Под ред. А.Г.Мысливченко, А.П.Шептулина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1988. – С. 169.

¹⁹ Hume D. An Inquire Concerning Human Understanding / David Hume. – New York: Prometheus Books, 1988. – Section VIII. – P. 55.

взаємодії; в) наслідок – її кінцевий результат. Філософське розуміння причинно-наслідкового відношення, стосуючись лише матеріальних понять, а не реалізації його в мові, допомагає усвідомити зв'язок причини і наслідку в логіці та лінгвістиці. Варто зауважити, що у лінгвістиці, залежно від характеру обставин подія – основа наслідку – може мати за основу подію-причину або подію-умову, що тим самим зумовлює різний характер складних речень. У цьому вбачаємо відмінність умовно-наслідкових і причинно-наслідкових речень.

Поняття причинности в логіці трактується як зв'язок причини і наслідку в частині, де встановлюються відношення обумовленості²⁰. Воно узагальнює відношення причини і дії, сутності і явища, аргументів і функцій²¹. Але мовленнєве вираження обумовленості має свої особливості. Залежить це від наміру мовця, від ситуації, в якій формується висловлення, від попереднього досвіду мовців. Звідси – відхилення від логічних законів. Наприклад, у реченні: *Сліпий страх зазирає Ядвізі у вічі і гнав її все вперед та вперед, так що вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей* (В.Гжицький) наслідок не можна назвати таким, що логічно впливає з причинової частини. Автор твору має намір повідомити нас про наслідок, а тому таке висловлювання відповідає комунікативній настанові речення. Звичайно, формулювання речення базується на причинно-наслідковій залежності, на об'єктивному зв'язку двох явищ, при якому одне – причина (підстава) – викликає друге (наслідок).

Предметне відношення «причина – наслідок» знаходить своє вираження в синтаксичних конструкціях між частинами розчленованих складнопідрядних речень передусім зі сполучником **так що**, у складносурядних реченнях із сполучником **і** та в безсполучникових складних реченнях. Саме на ґрунті цих структур формується логічна категорія наслідку, врахування якої допомагає в пізнанні семантико-синтаксичного

²⁰ Бунге Марио. Причинность. Место принципа причинности в современной науке / Пер. с англ. И.С.Шерн-Борисовой и С.Ф.Шушурина. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 382.

²¹ Ивлев, Ю. В. Логика: учеб. для вузов. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2001. – С. 214.

наповнення складних речень з компонентом наслідку. Встановлення граматичного значення будь-якого складного речення, в тому числі й розглядуваного виду, спирається на врахування змістового семантико-синтаксичного відношення. Тому типове граматичне значення складних речень причинно-наслідкового значення можна визначити як семантико-синтаксичне, тобто таке, в якому враховується вираження відношень об'єктивної дійсності. У цьому і є безпосередній взаємозв'язок у філософському, логічному і лінгвістичному трактуванні категорії наслідку.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ГРАМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1. Польова структура функційно-семантичної категорії наслідковості

Значення «наслідку», відповідно до напрямів функціонально-категорійної граматики, вважаємо за доцільне розглядати як у вигляді польової структури, вдаючись до структурно-семантичного підходу, так і як функціонально-семантичну категорію, яка характеризується як наявність / відсутність самого значення наслідку. Саме функціонально-семантичні значення, відповідно до реалізації мовного рівня, у межах цієї категорії можна окреслити термінами «грамема», «синтаксема» (услід за М.Мірченком, І.Вихованцем). На відміну від терміна «граматичне значення», за цими термінами ми субкатегоризуємо, розглядаємо як систему одиниць мови всі елементи зі значенням наслідку.

Якщо спеціалізовані способи вираження наслідковості зобразити у вигляді польової структури (див. мал. 1, с. 21), то **ядерними** елементами, на нашу думку, варто вважати на синтаксичному рівні складнопідрядні речення з підрядною частиною, що вказує на наслідок та приєднується за допомогою сполучника **так що**: *Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови, **так що** на них ледве держались шапки (І. Нечуй-Левицький); Край неба на сході помітно блідне, **так що** в нього вже можна розпізнати сіру пелену розірваних вітром хмар (В. Кучер)*, оскільки такий спосіб має формальний спеціалізований граматичний маркер.

До **периферійних** одиниць відносимо граматичні елементи, що стосуються безсполучникового речення: *Людство не усвідомить себе як єдине ціле – не буде йому добра (О. Гончар)* та складносурядного речення: *Випав сніг – і дахи будинків вкрились товстою білою ковдрою*. У таких синтаксичних конструкціях значення наслідку хоч і може вирізнитись чітко, це засвідчує і відповідний знак між предикативними частинами – тире, однак

сама граматична модель речення та відповідний тип зв'язку – сурядний чи безсполучниковий не є органічними для передачі семантики наслідку. Такі конструкції можна сприймати як імпліфіковані, «усічені», оскільки вони не мають формального показника і відтісняють семантико-синтаксичні відношення, на відміну від підрядних речень.

У цілому окремі одиниці можуть бути не підпорядковані чіткій позиції поля. Так, є складнопідрядні речення, підрядна частина яких є синкретичною, тобто засвідчує поєднання значень часу та наслідку, умови та наслідку, причини та наслідку. Такі речення не можуть в польовій структурі належати до ядра, тому їх також відносимо до **периферії**.

У ході дослідження також виявлено одиниці, які відносимо до **віддаленої периферії** – обставини з наслідковою семантикою. Традиційно мовознавці не відокремлюють обставини наслідку, але окремі обставинні компоненти в силу лексичного наповнення можуть мати такий відтінок. Зазвичай обставини наслідку у простому реченні виражаються прийменниково-іменниковими конструкціями: *На свою біду, вони не знали дороги назад (Л. Гулько)*, а також дієприслівниковим зворотом: *Напровесні ріка широко розливається, затоплюючи луги, підступаючи до самісіньких сільських околиць (Є. Гуцало)*.

Функціонально-семантичне поле наслідковості щодо граматичних засобів вираження (див. мал. 1, с. 21):

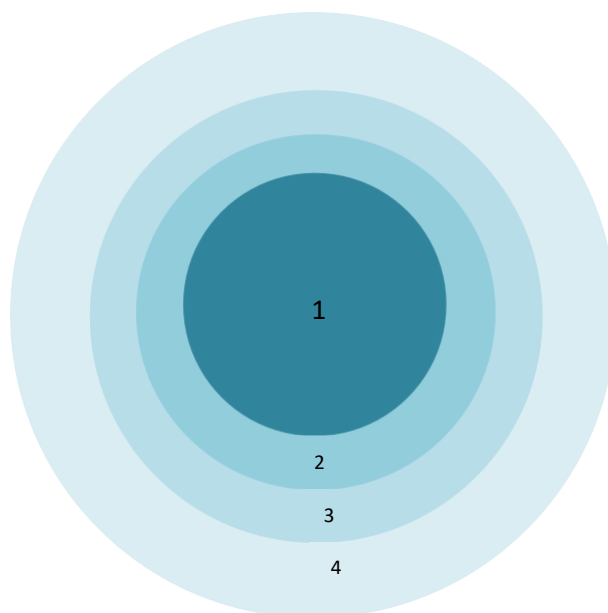
1 – Ядро: складнопідрядне речення з підрядним обставинним власне наслідку.

2 – Напів'ядерність: елементів не виявлено.

3 – Периферія: безсполучникові речення з підрядним обставинним наслідку; складносурядні речення з підрядним обставинним наслідку; синкретичні одиниці з різними обставинними значеннями (часово-наслідкові, умовно-наслідкові, причинно-наслідкові).

4 – Віддалена периферія: просте речення (прийменниково-відмінкові форми); дієприслівникові звороти.

мал.1

Отже, семантика наслідку в граматичній системі української мови виражається лише синтаксичними засобами. Значення наслідку не реалізовується лексико-граматично, оскільки немає прислівників з такою семантикою та не існує категоріальної грами для вираження наслідкового значення на морфологічному рівні. На синтаксичному рівні одиниці, марковані семою «наслідок», реалізуються різними засобами та структурно-граматичними компонентами.

Подальший аналіз граматичних засобів категорії наслідковості проводимо не відповідно до польової структури (ядро → периферійні засоби (власне периферійні та віддалена периферія), а **відповідно до ієрархії мовних одиниць у синтаксисі**. Така послідовність хоч і ґрунтується на формально-граматичних засадах, однак з погляду академічної граматики є традиційною, має об'єктивні чинники та звично відображає систему граматичних засобів вираження: 1) прості речення (компоненти) із семантикою наслідковості; 2) складні речення (предикативні частини) із значенням наслідку. Проте в канві ієрархічного розрізу залучаємо до аналізу і польову оцінку наслідковості, зокрема в характеристиці складних конструкцій, що містять семантику наслідковості. Так, передусім

характеризуємо складні конструкції з формальними маркерами наслідковості – речення із підрядним типом зв’язку, потому конструкції, у яких семантика наслідковості має латентний характер – речення із сурядним типом зв’язку та безсполучникові конструкції.

2.2. Засоби вираження наслідку в простому реченні

У граматичній системі української мови виділяють на сьогодні, як відомо, такі обставинні значення: способу дії; міри і ступеня; місця; причини; часу; мети; умови; допусту. Академічна граматики аналізує такі значення як синтаксичні одиниці відповідно до структурних особливостей речення. На рівні простого речення більшість із цих значень ми зіставляємо з таким другорядним членом речення як обставина. На рівні складного речення, зокрема складнопідрядного, виділяють підрядні означальні частини, підрядні з'ясувальні та підрядні обставинні. Серед останніх розрізняють підрядні частини способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допусту, наслідку. Погляди мовознавців щодо кількості різновидів обставин як членів речення неоднозначні. Традиційно (зокрема К.Ф. Шульжук, О.Д. Пономарів, Б.М. Кулик) виділяють лише вісім різновидів: способу дії, міри і ступеня, часу, місця, мети, причини, умови, допусту. Однак існують і думки щодо більшої кількості обставинних різновидів: так А. П. Загнітко вказує на кількість дев'яти, виокремлюючи і обставину наслідку. На думку мовознавця, обставини цієї семантики означають наслідок, що зумовлений дією / станом пояснювального дієслова. Такі обставини відповідають на питання: для якого наслідку?²²

Значення наслідку, на відміну від інших обставинних значень, тяжіє до аналітизму. Такий аналітизм реалізується прийменниково-відмінковими формами або ж дієприслівниковими зворотами. Усі обставини наслідку є неморфологізованими, адже лексико-граматична частиномовна семантика не може бути представлена синтетично – як зазначали попередньо, окремі частини мови (прислівники) не можуть виражати значення наслідку.

Семантика наслідку в субстантивах може виражатися відмінковими формами. Центральну роль у формуванні значення наслідку відводимо не

²² Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 182.

самій відмінковій формі (в українській мові жоден із відмінків безпосередньо не може бути носієм граматичної семантики наслідку), а прийменникові.

Як зазначає А. Загнітко, основним засобом вираження обставини наслідку в українській мові виступає іменник у формі знахідного відмінка з прийменником **на**. Науковець подає такі приклади: *Взяв я цей шмат землі **на біду*** (Г. Косинка); ***На мши** покохав я її* (Т. Осьмачка); ***На свої біди** прийшли ми сюди* (В. Підмогильний). Проте, у перших двох прикладах відчувається накладання семантики мети, а в третьому – семантики причини. Тому в таких реченнях значення наслідку чітко не простежується, а відбувається нашарування семантичних концептів.

Дієприслівниковий зворот зі значенням наслідку як відокремлений член речення містить елемент додаткового повідомлення. Дієприслівникові звороти зі значенням наслідку формують переважно дієприслівники недоконаного виду: *Напровесні ріка широко розливається, **затоплюючи** луги, **підступаючи** до самісіньких сільських околиць* (Є. Гуцало); *Всю зиму піднімалися води Дніпра, **заливаючи** плавні, озера* (О. Довженко).

А. Загнітко виділяє також дієприслівникові звороти доконаного виду з семантикою наслідку. Він вказує, що дієприслівникові звороти, які «означають дію, що виникає внаслідок якоїсь іншої дії, виражають значення наслідку»²³: *Пора нені достойно залишили цей світ, **збудивши** ще дужче бажання перемоги* (Ю. Яновський). Дієприслівникові звороти з таким значенням у реченні завжди відокремлюються і здебільшого розташовуються у постпозиції, саме тому мають значно більше комунікативне навантаження.

Варто зазначити, що семантика наслідку не завжди чітко розпізнається, оскільки на неї можуть накладатись й інші категорії, наприклад часу, умови, причини. Такий синкретизм для дієприслівникових зворотів не є поодиноким, оскільки дієслова в обставинній функції не є органічними. Проте, такі дієприслівникові звороти більшою мірою, ніж прийменниково-відмінкові форми, підтверджують, що дериваційною базою простих

²³ Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 221.

ускладнених речень з наслідковими синтаксемами є складнопідрядні речення з підрядними наслідковими частинами.

Оскільки наше дослідження стосується аналізу всіх семантичних виявів наслідковості, то вважаємо за доцільне, покликаючись на А. Загнітка, вбачати семантику наслідку в окремих компонентах речення та оцінювати такі обставини, якщо не власне наслідковими, то принаймні з нашаруванням наслідку.

Отже, на рівні простого речення семантику наслідку можуть засвідчувати прийменниково-відмінкові конструкції та дієприслівникові звороти, що відносяться до елементів віддаленої периферії та підтверджують аналітизм граматичного значення наслідку.

2.3. Семантико-синтаксичні відношення наслідку в складному реченні

Розгляд складних речень різних структур – складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових – актуалізує звернення уваги на засоби вираження сурядності і підрядності. Складне речення характеризується смисловою складністю і складністю формальної організації, які виражають смисл двох взаємопов'язаних ситуацій, зокрема ситуацій наслідковості. У з'ясуванні цієї проблеми зосереджуємо увагу на аналізі речень з компонентом наслідку.

2.3.1. Граматичні засоби вираження наслідковості у складнопідрядних реченнях

Складнопідрядні наслідкові речення становлять собою ядро функціонально-семантичного поля наслідковості. Цей тип речень мовознавці традиційно виділяють, обґрунтовуючи наявністю в них сполучника підрядності **так що**: *Сукно світилося проти вікна наскрізь, так що було видно кожну нитку* (І. Нечуй-Левицький); *Один Колісник гукав товстого баса, так що вікна бряжчали, за що його кума раз по раз садила кулаком у спину* (ІІ. Мирний). Предикативні частини в даному виді структур пов'язані підрядним зв'язком.

Дослідження про складнопідрядні речення наслідку не дають повного уявлення про цей тип складнопідрядних речень, і досить часто вчені називають різні ознаки цього виду складнопідрядних речень. Тому постає необхідність детального вивчення та виявлення характерних критеріїв класифікації складнопідрядних речень наслідку. Приклад неточностей у визначенні характеристик складнопідрядних речень можна побачити в курсах сучасної української мови Жовтобрюха М. А. та Волоха О. Т. Вчені стверджують те, що в реченнях із компонентом наслідку підрядна частина

виражає наслідок, що впливає зі змісту головної, і з'єднується з головною нерозкладним сполучником **так що**. Підрядна частина в таких реченнях стоїть у постпозиції. Проте, М. Жовтобрюх визначає підрядну частину як залежну від головної в цілому²⁴, а О. Волох вказує, що підрядна частина пояснює головну в цілому або певну її частину²⁵.

Оскільки через такі розбіжності скласти повне уявлення про складнопідрядні речення наслідку на підставі цих даних не можна²⁶, виникає потреба в уточненні, доповненні окремих положень. Для розв'язання цих питань потрібно залучити сучасні дані синтаксичної науки. Їх аналіз має здійснюватись з урахуванням трьох підходів: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного і комунікативного.

Традиційно серед двочленних складних структур за характером сполучних засобів наслідкові складнопідрядні речення зараховуються до розряду речень із семантичними сполучниками²⁷. Цей факт дозволяє визнати наявність детермінантного підрядного зв'язку в реченнях причинових, умовних, мети, допусту, наслідку, часових, порівняльних і кореляційного підрядного зв'язку.

Засобами вираження детермінантного підрядного зв'язку у складнопідрядних реченнях служать семантичні підрядні сполучники. У складнопідрядних наслідкових таким сполучником виступає нерозчленований сполучник **так що**, основна функція якого виражати смислову й синтаксичну залежність підрядної частини від головної, що доводять приклади: *До того ж пристрій не спалює кислороду, **так що на повітря у квартирі не впливає** (з газет); На якимсь сеймику він [Пилип], не розбиравши діла, обовтнувся в річ без ладу, **так що усі, розсміявшись, стали***

²⁴ Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 235.

²⁵ Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-ге вид. перероб і допов. – К.: Вища школа, 1989.– С. 299.

²⁶ Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 298.

²⁷ Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – С. 23.

*один по одному питати: хто то, хто то? (М. Номис); Настали морози, **так що** в хаті стало холодно (Г. Тютюнник); «О, знайшов,» – майже вигукнув Марко, **так що** на нього всі зацитькали (Г. Тютюнник).*

Окремі синтаксисти стосовно граматичного зв'язку предикативних частин наслідкових речень вказують на те, що «у підрядних наслідку їх підрядне положення виражене слабко: вони більш самостійні, ніж, наприклад, підрядні додаткові, означальні й інші»²⁸. Цей факт можна підтвердити тим, що в головній частині немає жодних показників на приєднання до неї граматично залежної частини. У томі «Сучасної української літературної мови» вказується, що «така нібито формально не виражена пов'язаність складових частин речення у межах складнопідрядних обставинних спричинила те, що ці типи складних речень називаються конструкціями з семантично умотивованим зв'язком на відміну від конструкцій з конструктивно умотивованим зв'язком через кореляційні засоби зв'язку типу той – хто, те – що, такий – що, так – як на межі речень головного і підрядного»²⁹.

У складнопідрядних наслідкових речення структура головної частини не передбачає обов'язкової появи підрядної частини, в результаті чого виникає переконання, що «в підрядних наслідкових простежуються ознаки невластиве підрядного зв'язку, який нерідко супроводжується змістовими характеристиками додаткового повідомлення і приєднувальної синтаксичної одиниці»³⁰. Обґрунтовується це тим, що «в типових виявах головна частина являє собою відносно завершену у формальному і змістовому плані одиницю»³¹.

Складнопідрядні наслідкові речення можна віднести до конструкцій з однібічною залежністю, оскільки її показником є наслідковий сполучник **так**

²⁸ Русский язык. Ч.2 / Н.В. Костромина, К.А. Николаева, Г.М. Ставская, Е.Н. Ширяев; Под ред. Л.Ю.Максимова. – М., 1989. – С. 253.

²⁹ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 343.

³⁰ Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 327.

³¹ Там само.

що, який, приєднуючи постпозитивну частину до препозитивної, відкриває формулювання наслідку чи висновку стосовно висловленого в препозитивній частині. Завдяки наявності сполучника підрядності підрядна частина на синтаксичному рівні втрачає будь-які ознаки самостійності.

За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні речення наслідку належать до класу розчленованих складних структур. Вони не мають опорних елементів у головній частині, а тому підрядна прив'язується до головної частини за допомогою семантичних сполучників і визначають загальне значення речення³². Це підтверджується прикладами: *Вкорінившись, ті мовчазні вартіві трималися за межу міцно, так що господар міг спати спокійно, доки вони стояли на чатах. (В.Земляк). Сліпий страх зазирає Ядвізі у вічі і гнав її все вперед та вперед, так що нарешті вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей (В.Гжицький).* У будові таких речень на підрядну частину вказує сполучник **так що**.

Відсутність опорного компонента в головній предикативній частині, з якою пов'язується підрядна частина, вказує на те, що вона здатна виконувати комунікативну функцію без другої, тобто бути самостійною, закінченою. Але такий висновок не є достатньо обґрунтований, оскільки в будь-якому складному реченні його частини становлять одне ціле, тому, якщо ми візьмемо їх окремо, вони не зможуть мати повного змісту «подібно до того, як морфологічні частини слова існують тільки в самому слові, але не окремо від нього»³³. Тому не можна казати про семантико-синтаксичну самостійність предикативних частин складнопідрядних речень.

Ще одним важливим компонентом, що вказує на несамостійність предикативних частин, є інтонація. Не випадково складне речення, що визнається комунікативною одиницею мови та мовлення, визначають як «граматично й інтонаційно оформлена мовна поліпредикативна

³² Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – С. 520.

³³ Курс сучасної української літературної мови. – Т.ІІ: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – С. 151.

комунікативна одиниця, якою виражається та якісно нова узагальнена думка, що створюється на основі його предикативних елементів»³⁴.

Сполучник підрядності **так що** не тільки вказує на підрядні відношення, але й встановлює семантичне наповнення підрядної частини: *Дорош знав, що працювати фізично йому буде важко, бо здоров'я його ще слабе, та невпевненість відступила перед чарами весни, що дедалі більше заповнювали його, будили в душі тиху любов до природи, за якою він знудьгувався і яку сприйняв тепер з хворобливою вразливістю, **так що лоскотало в горлі і пощипувало очі** (Г. Тютюнник).* Деякі дослідники називають цей сполучник «однозначним сполучником»³⁵, тому що підрядна частина «вказує на наслідок того, про що говориться в головній частині складнопідрядного речення»³⁶, а підрядні наслідкові речення пояснюють як такі, що «крім значення результату дії головного речення, в якому висловлено причину, інших смислових відтінків не мають»³⁷.

Сполучник **так що** називають сполучником наслідку, але це не означає, що він бере участь у створенні лише такого значення. Як граматичний елемент, він жодною мірою не впливає на формування конкретного змісту речення. Тому предикативна частина, залишаючись у наслідковій позиції, може передавати не тільки наслідок головної частини, а й пояснення чи певний висновок.

Наприклад, розглянемо речення, що передають власне наслідок: *Руки туго позатягвані у блискучі перчатки, **так що і пальців зігнути не можна** (П. Мирний)* – у другій частині маємо наслідок названого в головній частині стану рук, які були *туго позатягвані в перчатки*. Або інший приклад: *Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, **так що аж***

³⁴ Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К : НМК ВО, 1992. – С. 174.

³⁵ Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. – Вид. 3. – К.: Вища школа, 1987. – С. 314.

³⁶ Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985. – С. 194.

³⁷ Курс сучасної української літературної мови. – Т.ІІ: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – С. 314.

темно під ним (М. Коцюбинський) – перша частина називає нам «здоровенний дуб» і як наслідок у другій частині *аж темно під ним*.

Особливістю речень із виразно визначеною семантикою наслідку є те, що в них наявні частки **і**, як у щойно наведеному першому зразку, або **аж**, які підсилюють наслідкову семантику. Варто зауважити, що вживання цих часток виявлено лише в реченнях із власне наслідком. Ці частки слід визнати факультативним елементом визначення власне наслідку. Підтверджують це приклади: *На широкому подвір'ї не було жодної живої душі, так що й тут я не міг дізнатися про завпеда школи* (Ю. Збанацький); *Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли, горобці кублилися в стрісі і так цвірінчали, що аж виляски ходили по двору* (Г. Тютюнник); *Рвучко підплигнувши на віз, так що аж ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одержу* (Ю. Збанацький); *Косарі затягли пісню, так що аж луна пішла понад ставом* (І. Нечуй-Левицький).

Конструкції зі сполучником **так що** здатні передавати не власне наслідок, а мати дещо інше семантичне наповнення. Наприклад, у реченні, побудованому за схемою складнопідрядного наслідкового: *Хоч і дуже далеке це значення («хімо» – литво) від сучасного, проте «литво», як і всяка плавка металу, – хімічний процес, так що зв'язок між минулим і сучасним спостерігаємо* (А. Коваль) – наслідку в прямому розумінні слова немає, оскільки залежна частина в ньому сприймається більше з відтінком логічного умовиводу або із відтінком застереження, як у прикладі: *Насамперед – у всякому складному реченні його частини становлять одне зв'язне ціле, **так що**, будиши взяті окремо, уже не можуть мати цілком попереднього змісту або навіть зовсім неможливі, подібно до того, як морфологічні частини слова існують тільки в самому слові, але не окремо від нього* (О. Вержбицький).

Зі сполучником **так що** утворюються складнопідрядні речення, у яких підрядна частина формулює ситуативний висновок, наприклад: *Жили ми в лісі, так що коло дерева й виріс* (М. Карпюк); *Позашлюбна дитина ніби*

укралася в суспільство (подібно до забороненого товару), **так що суспільство може ігнорувати її існування** (бо по справедливості вона не повинна була існувати в такий спосіб) (з газети).

Також можуть утворюватись:

а) висновок-запевнення: *Я тобі все приготую на завтра, **так що не сумнівайся** (М. Чабаненко); *Я особисто перевірів для вас, **так що помилки не може бути** (В. Канівець);**

б) висновок-попередження: *Нібито сам міністр завітає, **так що тримайсь, геолог!** (І. Циба); *Але нинішні ЗМІ стурбовані тільки власними проблемами, **так що писати нині в редакцію марно**: відділів листів там вже давно немає (з газети); *Є рішення за порушення строків виносити догани, **так що гляди, щоб і ти не доплигався** (Г. Тютюнник);***

в) висновок-рекомендація: *Прийшов час починати нові справи і проекти, **так що поведьтєся активніше** (з газети); *Зачувши розмову, він [робітник] звернувся до Дороша і сказав, що в п'ятих дверях ліворуч засидівся зам, **так що «чешіть швидше, поки не вискочив»** (Г. Тютюнник); *А Дем'ян ще нахваляється дістати й телицю, щоб і корова була, бо Арсенові потрібне буде молоко, без молока він не роститиме як слід, **так що «давай, мать, давай»**, готуйся зустріти й телицю (А. Дімаров).***

г) речення з відтінком пояснення: *Світлиця з матового скла з одкритою стелею, **так що видно багато неба і зовсім не видно землі** (Леся Українка); *В крамниці було повно всякого люду; високі й кремезні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, **так що незвикле вухо не могло зразу вхопити суть розмови** (М. Коцюбинський).**

Отже, в семантико-синтаксичному відношенні складнопідрядних речень дія головної частини викликає не лише наслідок у прямому розумінні. Речення із такими підрядними частинами, можуть формувати умовивід, висновок, пояснення, що виникають як результат, який передає головною частиною ситуації, події, дії.

У традиційній граматиці української мови науковці (М. Жовтобрюх, А. Загнітко, І. Вихованець та ін.) називають лише один сполучник наслідковості – **так що**, проте деякі граматисти перелічуються й інші засоби приєднання наслідкової частини до головної: **внаслідок чого, в результаті чого, через що, від чого, завдяки чому**. Їх функціонування в складі складнопідрядних речень підтверджується прикладами: *Роки його правління знаменувалися посиленням утисків населення і цілим рядом повстань, внаслідок чого Понтій Пілат був зміщений з посади (А. Коваль); Додаток вживається не тільки при дієслові в ролі присудка, а й при будь-якій дієслівній формі у функції будь-якого члена, внаслідок цього в реченні ніколи не буває два чи більше рядів однорідних додатків (М. Каранська); Плідно попрацювали робітники шахти Краснодонської і Павлоградської в цьому місяці, в результаті чого на сьогодні маємо запас вугілля до початку наступного місяця (з газети); У другій фразі слово лежачу виконує функцію невластивого українській мові активного дієприкметника, через що фраза звучить важко, неприродно, штучно (Б. Антоненко-Давидович); Рудигер недбало поплескував абата по плечу, від чого Бодо щулився і карався ще більше (П. Загребельний); Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька (Г. Квітка-Основ'яненко); У фразеологічному словосполученні слова поєднані за своїм переносним значенням, завдяки чому й створилося і виражається спільне їх, зовсім нове значення (М. Каранська).*

Перелічені словосполучення по-різному кваліфікуються в лінгвістичній літературі. Окремі з них називаються сполучниками або сполучними словами, деякі складеними сполучниками чи відносними словами. Поєднання **внаслідок чого** сприймається різними дослідниками як сполучний елемент, що посідає певне місце в будові складнопідрядного наслідкового речення, оскільки саме слово «внаслідок» містить семантику наслідку. Це дозволяє поширити перелік засобів зв'язку підрядного наслідку з головним: крім **так що**, назвати ще й **внаслідок чого**.

Виразником наслідкового значення є передусім прислівник **внаслідок**. Його наявність робить можливим трансформувати речення з цим сполучним елементом у складну будову зі сполучником **так що**: *Обленерго за централізованих взаємозаліків, що проводилися урядом, не отримували належної їм частки коштів, внаслідок чого збільшувалися технічні втрати електроенергії в мережах (з газети) – Обленерго за централізованих взаємозаліків, що проводилися урядом, не отримували належної їм частки коштів, так що збільшувалися технічні втрати електроенергії в мережах.*

Поєднання **внаслідок чого** сприймається як єдиний елемент, який перетворився в складений сполучник, і виражає наслідкове відношення в складнопідрядному реченні.

У функції складених сполучників також виступають багатокomпонентні поєднання **в результаті чого, завдяки чому, через що, від чого**, що використовуються для передачі наслідкових відношень. Ілюструють це численні приклади: *Чи не навмисно забруднив Філько колодязь, що на вул. Бутівській, у результаті чого мали двотижневі клопоти з водопостачанням мешканців вулиць Бутівської, Прудної, Зідківської? (з газети); Завдяки розвитку спільного переносного значення підпорядкувального дієслова й залежного додатка відбувається їх значеннєве зрощення, в результаті чого об'єктні відношення між ними втрачаються (М. Каранська); У 1985 році став до ладу діючих по суті завод у заводі, завдяки чому миколаївські цементники вийшли на виробництво 3 млн. 100 тис. тонн продукції (з газети); Однак на суді Марунька відмовилася від свідчення, через що Шаїма примусили перепросити Василя Чусічишина (П. Загребельний); Широкі промені вдарялися об кам'яні плити, курилися золотим димом, від чого здавалося, ніби все тут пливе, рухається, злітає у просторі, зависає над древніми плитами, над великим біломармуровим водогреєм посередині майдану (П. Загребельний).*

Всі розглянуті складені сполучники однотипні як за функцією (вони з'єднують підрядну наслідкову частину з головною), так і за складом (вони

становлять поєднання прийменника та займенника). Відмінність їх полягає в різних формах відносного займенника **що**. Його форма визначається семантикою прийменника, а саме: внаслідок + **род. в.**, в результаті + **род. в.**, завдяки + **дав. в.**, через + **знах. в.**, від + **род. в.** Але це жодним чином не впливає на їхнє функціональне навантаження: вони залишаються сполучниками наслідку.

Отже, у складнопідрядних реченнях наслідку засвідчуємо різний ступінь вияву семантики наслідковості, що дозволяє їх по-різному оцінювати у структурі ФСП. Окрім традиційного сполучника **так що**, ми виявили й прийменниково-відмінкові конструкції, що також можуть вказувати на категорію наслідковості. «Концентрація» наслідку залежить і від комунікативних чинників складнопідрядної структури – передають власне наслідок або інше семантичне значення.

2.3.2. Відношення наслідку в складносурядних реченнях

Складносурядні речення наслідку ми зараховуємо до периферії, оскільки в українській граматиці не виділяють власне наслідок серед таких речень, а в сукупності з іншими семантичними концептами такі як причина і наслідок, умова і наслідок. Складносурядні причинно-наслідкові речення пояснюють так: «Під значеннєвим планом складносурядних речень розуміємо те загальне значення, що впливає зі зв'язку складових частин. Таким загальним значенням може бути, наприклад, повідомлення про одночасність або послідовність кількох подій, станів, процесів, причинно-наслідковий або зіставно-протиставний зв'язок між складовими частинами тощо»³⁸.

Причинно-наслідковий вид складносурядних речень зазвичай розглядають серед єднальних складносурядних речень, оскільки їх частини поєднуються за допомогою сполучника *і*. За характером семантичних відношень між складовими частинами причинно-наслідковий різновид речень належить до детермінантних складносурядних речень, у яких «єднальний зв'язок доповнюється семантичними відтінками, властивими складнопідрядним реченням»³⁹. Взаємозалежність між частинами таких речень підтверджується прикладами: *Цілковита невідомість поглинала мене – і це було безмежно тужно і лячно.* (Ю. Смолич.); *Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа!* (Д. Павличко.); *Андрій почув на руці одрізані пальці, і злість туманом піднялась йому до мозку* (М. Коцюбинський); *На нього гримнули – і солдат замовк, зрозумівши свій промах* (А. Шиян); *Дощ пройшов – і Київ зеленіє.* (М. Рильський); *Близькість цієї сили ніби вдихала здоров'я в самого Дороша, і він знову починав працювати* (Г. Тютюнник).

У деяких академічних підручниках вказується, що частини складносурядних речень «поєднуються за допомогою сурядних сполучників

³⁸ Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 22-23.

³⁹ Синтаксис: Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 389.

як синтаксично незалежні, рівноправні компоненти»⁴⁰. Беручи до уваги роль сурядних сполучників, то вони, звичайно, не можуть утворити граматично залежні відношення між частинами складносурядного речення, але щодо рівноправності погодитись не можемо, адже вони відтворюють нерівноправні відношення причини і наслідку. З погляду логіки – причина зумовлює наслідок, а наслідок обґрунтовує причину. Враховуючи таку різницю, визначення складносурядних причинно-наслідкових речень як рівноправних слід вважати неправильним. Варто додати ще те, що «коло відношень, передаваних сурядністю, досить широке, що сурядністю можуть бути виражені майже всі види відношень, характерних для складнопідрядних речень, і тому частини складнопідрядних речень не можна вважати рівноправними, однорідними»⁴¹. Тому, як зазначають мовознавці в «Граматичі української мови», цілком правомірно визначати складносурядні речення як конструкції, характерною рисою яких є граматичне відношення сурядності між складовими компонентами⁴².

У складносурядних причинно-наслідкових реченнях ми маємо фіксований порядок розташування предикативних частин. Наприклад, у реченні *Дніпро спокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мгла стоїть стіною від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко)* – ми можемо поміняти місцями предикативні частини і від цього зміст речення не зміниться, тому що ці частини засвідчують одночасовість дій, а в реченнях, що передають причинно-наслідкові відношення така перестановка не можлива. Те, що даний різновид складносурядних речень передає відношення причини і наслідку, створює відповідну кількість предикативних частин, конкретно – дві, які семантично утворюють замкнений ряд, із неможливістю перестановки компонентів: *У цей час у Римі починалась*

⁴⁰ Доленко М. Т., Дацюк І. І., Квашук А. Г. Сучасна українська мова. – Вид. 3. – К.: Вища школа, 1987. – С. 307.

⁴¹ Попова І.А. Сложносочиненное предложение в современном русском языке// Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 391-392.

⁴² Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія – К.: Либідь, 1993. – С. 310.

найбільша спека, і римський сенат робив перерву у своїх засіданнях (А. Коваль).

Цей різновид складносурядних речень можна співвіднести з складнопідрядними реченнями наслідку, оскільки за характером семантико-синтаксичних відношень і за порядком розташування ці речення є подібними. Підтверджуємо це можливістю трансформації складносурядних речень у складнопідрядні через заміну сурядного сполучника **і** сполучником підрядності **так що**: Сьогодні був день зарплати – і після зміни ніхто не розходився (М. Карплюк) – Сьогодні був день зарплати, так що після зміни ніхто не розходився; Вона не шкодувала грошей для найдорожчих вчителів – і за п'ять років Ібрагім мовби заново народився (П. Загребельний) – Вона не шкодувала грошей для найдорожчих вчителів, так що за п'ять років Ібрагім мовби заново народився.

Однак такі речення ототожнювати ми не можемо. За граматичними показниками зіставлявані речення різні. Їхнє розрізнення – в різних сполучниках: сполучник **і** є показником сурядного зв'язку, сполучник **так що** вказує на підрядність. Своєрідність складносурядних речень із причинно-наслідковим відношенням – в формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного оформлення. За формально-синтаксичними ознаками – це речення складносурядні, за семантико-синтаксичним відношенням – одиниці, семантично співвідносні зі складнопідрядними наслідку.

Сполучник **і** в складносурядних реченнях відіграє роль основного показника зв'язку предикативних частин і тому такі речення відносимо до розряду єднальних складносурядних речень. Однак у межах складносурядних речень причинно-наслідковий різновид за змістовими ознаками посідає окреме місце. Він становить двочленну, замкнену й негнучку структуру: Літературна мова – неоціненний склад, і ставитись до неї треба уважно, дбайливо (А. Коваль).

З цього можна зробити висновок, що дві частини причинно-наслідкових речень можуть поєднуватися в цілісну конструкцію на основі

одного з двох видів синтаксичного зв'язку: сурядності чи підрядності. Показником їх розмежування стають сполучники: в одному типі складних речень сполучник сурядності **і**, в іншому – сполучник підрядності **так що**. *Нахмурився, задумався Порфир, і матері болісно тенькнуло в серці: «Щось таки накоїв» (О. Гончар); Рвучко підплигнувши на віз, так що ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одягу (Ю. Збанацький).*

Дослідники по-різному визначають граматичну особливість єднального сполучника **і**. Його називають недиференційованим⁴³, асемантичним⁴⁴. У ньому визначають найзагальніший зміст⁴⁵. Враховуючи те, що сполучник **і** називають недиференційованим, він усе ж «створює основну форму не тільки власне-єднальних, а й невласне-єднальних речень»⁴⁶. У невласне-єднальних реченнях значення виражається відтінком послідовності, причинно-наслідкової зумовленості, протиставності, допустовості тощо⁴⁷. Складові частини невласне-єднальних речень неоднотипні, нерівноцінні, і тому, на відміну від власне-єднальних речень, вони становлять закриті структури⁴⁸. Що ж щодо асемантичності то цей сполучник поєднує предикативні частини, оформлюючи сурядний зв'язок. Семантико-синтаксичні ж відношення, наприклад причини і наслідку, в реченнях зі сполучником **і** передаються структурою предикативних частин і їх лексичним наповненням⁴⁹. Найзагальніший зміст сполучника **і** дає про себе знати у власне-єднальних, приєднальних, висновкових, перелічувальних реченнях⁵⁰.

Сполучник **і** не пояснює причину й наслідок, бо він не є диференційованим показником причинно-наслідкових відношень, оскільки

⁴³ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – С. 606.

⁴⁴ Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 298.

⁴⁵ Курс сучасної української літературної мови. – Т.ІІ: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – С. 156.

⁴⁶ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – С. 606.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – С. 606.

⁴⁹ Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 298.

⁵⁰ Курс сучасної української літературної мови. – Т.ІІ: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – С. 156.

служить для передачі граматичного значення наступності. Причинно-наслідкові відношення саме й ґрунтуються на наступності дій – причина, сформульована в першій частині, і наслідок, переданий у другій частині, розташовуються в обов'язковому переході від однієї дії до іншої, тобто від причини до наслідку.

Прогавили – і пішла від нас (М. Хвильовий); Там нікого не було – і Остап з Соломією присіли на мішках (М. Коцюбинський).

У таких реченнях причинно-наслідкові відношення встановлюються за змістом предикативних частин, сполучник **і** – показник граматичного зв'язку та значення наступності. Жодних семантичних відтінків він не визначає. Його місце постійне: ним починається предикативний компонент, що сприймається як наслідок щодо першого компонента.

Як уже зазначалось, наслідок завжди виникає після причини, а тому він завжди наступний в часі, тобто виникає на основі більш ранньої події та узгоджується з подією пізнішою⁵¹. У складносурядному причинно-наслідковому реченні головна частина (причина) не може зображувати майбутню причину, а за нею підрядну частину (наслідок) із минулого часу. Усі часові характеристики речень підпорядковуються ідеї послідовності. Науковиця Н. Кринська виділяє такі зразки сполучуваності в складносурядних реченнях причинно-наслідкових відношень⁵²:

- минулого часу в причиновій частині з минулим часом у наслідковій частині: *Зробивши кілька кругів, він [бик] цілковито присмирнів, і Павло спокійно одвів його до валярні (Г. Тютюнник); Одна верба спустила тоненькі віти з дрібненьким листом до самої землі, і її матове листя неначе пилом припало (І. Нечуй-Левицький);*

⁵¹ Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Чернівецький держ. ун-т, 1959. – С. 74.

⁵² Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – С. 78.

- минулого часу з теперішнім часом: *Але згодом українська мова запозичила «ф»: фраза, флора, феномен, і ніхто і думки не має її замінювати (з газет); Чогось се слово мені вподобалося, і я повторюю його з кожним кроком і боюсь пропустити (М. Коцюбинський);*

- минулого часу з майбутнім часом: *Це був єдиний казан, і ти відповіси за його втрату (А. Дімаров); Як з'ясувалося пізніше, це був американець, прізвище якого в США досить відоме, і тому, з естетичних міркувань, я його не назву (з газети);*

- теперішнього часу з теперішнім часом: *З думкою про втечу й тут не розлучається хлопець, про це відомо Марисі Павлівні, і часом аж досада бере на директора: ось такого крученого саме їй довірив (О. Гончар); Книжка призначена для читання, і читати її можна починаючи з будь-якого розділу, бо розділи її замкнені, незалежні (А. Коваль);*

- теперішнього часу з майбутнім часом: *Росте ця культура дуже швидко, і вже в жовтні куці будуть вкриті щедрим урожаєм чорних ягід (з газети).*

- майбутнього часу з майбутнім часом: *Дерево буде рости багато років, і до вибору сорту будемо підходити виважено (з газети).*

У ході дослідження ми помітили, що найчастіше у складносурядних причинно-наслідкових реченнях використовується форми минулого часу дієслова-присудка в причиновій частині і форма минулого часу в наслідковій. Наприклад: *Люди, з якими я зустрічався, відкривали мені свої серця, і переді мною поставав світ, сповнений пошуків і боротьби (М. Рильський); Рум'янець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов молочними (М. Коцюбинський); Але зараз за ворітьми показалося, що Рудик забув лупу, а Тихович – нотатник із планами, і всі мусили затриматися, аж поки робітник не приніс те й друге (М. Коцюбинський); Вона [Раїса] поволи зменшувала звичайну порцію чарок, яку о. Василь завживав при обіді, і врешті о. Василь зовсім залишив пити (М. Коцюбинський) – у цьому реченні ще маємо додатковий показник наслідкової семантики – і врешті; Але їм*

[молодятам] швидко докучило так сидіти, і вони, держачись одно за одне та спотикаючись на бочки, потихеньку вилізли з льоху (М. Коцюбинський); Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька – відьма (М. Коцюбинський);

У разі збігу часових форм дієслів-присудків доконаний вид, наприклад, може позначати дію, що вже відбулася і яка, таким чином, виступає попередньою щодо наступної дії. У реченнях, присудки яких стоять в одному часі, подія-причина матиме доконаний вид, а подія-наслідок – у формі недоконаного виду⁵³: *Хтось вирвав у Гната канчук, і Гнат садив тепер кулаками на всі боки, але це не допомагало (Г. Тютюнник); Воно намерзло, і, окрім жовтої плями від світла, нічого не було видно (П. Мирний). Доконаний вид у наслідковій частині може визначати подію-наслідок як уже здійснений результат: *Андрієві зробилося душно, і він розстібнув комір (М. Карпюк); Повітря зробилось прозорим та ясним, і буки зазеленіли у ньому як рута (М. Коцюбинський); Денисові вже тікати було нікуди, і він присів поміж оглоблями (Г. Тютюнник).**

Було виявлено речення, не чітко простежується ідея наступності дій. Це пов'язано із тим, що спочатку йде доконаний вид присудка причинової частини, а потім недоконаний вид присудка наслідкової. Продемонструємо прикладами: *Таня втиралася, плакала, швидко на руку Аліна нашльопала її, і тепер мала сиділа, повна образи на матір (А. Дімаров); За півроку, що прожили в селі, Наталка Самійлівна помітно роздобріла, посвіжіла лицем, і тепер, коли йшла через сад, Матвій Іванович вдоволено милувався нею (М. Карпюк); При повній тиші в повітрі густий гай легко затримав зібране за день тепло, і тепер звідти нашіло, як з печі (М. Коцюбинський).*

Наказовий спосіб також може передавати значення майбутнього часу і, таким чином, ніби реалізує наступність в складносурядних реченнях. Вираження наслідку у формі наказового способу можна почути в усному

⁵³ Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – С. 81.

мовленні: *Ось закриють твої цех – і збирайся на пенсію (з усного мовлення); Поїду до дочки в село – і прощай моя багатокімнатна квартира (з усного мовлення).*

Серед складносурядних речень причинно-наслідкових відношень поширені речення з використанням при сполучнику **і** слів **тому, значить, звідси, отже**, сполучень **в результаті, таким чином**. Наприклад:

- **і тому**: *Електричні лампочки розвішені по штреку далеко одна від одної, темряви майже не лякали, і тому кожен освітлював дорогу сам (М. Карплюк);*

- **і значить**: *У нас є узгоджена формула реструктуризації боргів, і значить, ми поставили крапку в концептуальному підході до формування газового балансу (з газет);*

- **і звідси**: *Таке слово не пасувало для нової речі, яку приніс загальний прогрес, і звідси виникла потреба створити для неї нове українське слово (Б. Антоненко-Давидович);*

- **і отже**: *Журналісти за це [падіння літака] відповідальності не несуть, і отже, ризик здатися некомпетентним для них мінімальний (з газет);*

- **і в результаті**: *Коли хлопчикові було сім років, через постійне пияцтво матір і вітчима позбавили батьківських прав, і в результаті він опинився у дитячому будинку (з газет);*

- **і таким чином**: *Відправник формулює речення не з бажання похизуватися своїми мовними знаннями, а з потреби передати інформацію про себе чи про навколишній світ, і, таким чином, його мовна діяльність теж суспільно зумовлена (В. Семчинський).*

Не усі мовознавці погоджуються з думкою, що такі поєднання сполучника сурядності зі словами і сполуками, формують причинно-наслідкові відношення. Також такі сполуки не отримали одностайного визначення в синтаксисі. Наприклад, Б. Кулик та М. Каранська називаються їх сполучниками, І. Кручинина – сполучними засобами, Л. Бабалова -

сполучниковими елементами, а І. Вихованець – сполучниковими поєднаннями. Все ж такі сполуки формують відношення не на основі лексико-граматичного співвідношення, як у конструкціях лише зі сполучником **і**, а завдяки наявності супровідних слів (**тому, значить, звідси, отже, в результаті, таким чином**), що вказують на наслідок у складносурядному реченні.

У ході дослідження, ми виявили речення, які передають умовно-наслідкові відношення. Речення, в яких виражаються умовно-наслідкові відношення, характеризуються своєрідним співвідношенням формально-синтаксичного і семантичного аспектів: між синтаксично рівноправними предикативними частинами наявні семантико-синтаксичні відношення, властиві складнопідрядному реченню. Порівняймо: *Спитайте – і розкажуть старожили про вік старий, недолю і пільму* (Т. Масенко) – **Якщо** спитаєте, старожили розкажуть про вік старий, недолю і пільму.

Як стверджує К. Шульжук, «складносурядні речення з умовно-наслідковими відношеннями між частинами є закритими структурами, в яких ідеться про дві дії чи два стани, пов'язані між собою, умовно-наслідковою залежністю»⁵⁴. Порядок частин у цих конструкціях зазвичай стабільний (умова - наслідок): *Всім серцем любіть Україну свою – і вічні ми будемо з нею* (В. Сосюра).

Отже, сполучник **і** є найуживанішим у складносурядних конструкціях із семантикою причинно-наслідкових та умовно-наслідкових відношень, оскільки є найбільш нейтральним. Варто звернути увагу і на пунктограми при частинах складносурядного речення. Частіше перед сполучником **і** вживається тире, для висвітлення саме причинно-наслідкових та умовно-наслідкових відношень. Такі ж відношення здебільшого реалізуються і у безсполучникових конструкціях. Проте, вони не мають формального маркера вираження семантики наслідку, тому засобами реалізації значення

⁵⁴ Шульжук К. Синтаксис української мови. — Київ: «Академія», 2004. — С.235.

виступають видово-часові і способові форми дієслів-присудків у складових частинах речення, порядок цих частин та інтонація.

2.3.3. Вираження наслідку в безсполучникових складних реченнях

Дослідники безсполучникових складних речень беззаперечно визнають існування безсполучникових складних речень з компонентом наслідку. Але у трактування таких конструкцій немає повної узгодженості. Можна сказати, що розходжень у розумінні безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом більше, ніж тлумачень, що зближують уявлення про ці структури.

Безсполучникові і сполучникові складні речення близькі у передачі відношень наслідку, але й їх відмінність полягає в семантико-синтаксичному вираженні причинно-наслідкових відношень. Безсполучникові складні речення здатні трансформуватись у складнопідрядні та складносурядні речення: *Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр (О. Гончар) – Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, і бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр – Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, так що бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр; *Маринували, консервували, засолювали – вистачало їй на зиму, їй на весну (А. Дімаров) – Маринували, консервували, засолювали, і вистачало їй на зиму, їй на весну – Маринували, консервували, засолювали, так що вистачало їй на зиму, їй на весну.**

Безсполучникові наслідкові утворення виявляються у негнучкій структурі висловлень. В їх основі лежать дві події - перша частина передає таку подію, яка а) називає сприятливі умови, тобто робить можливою другу подію, або б) обумовлює, визначає, тобто робить необхідною подію, про яку йдеться в другій частині висловлення⁵⁵. Завдяки цьому створюється відношення предикативних частин, у якому другий компонент становить наслідок того, що зумовлюється змістом першого. Семантичне відношення причини й наслідку визначає порядок частин у цих реченнях – причина

⁵⁵ Изаренков Д.И. Бессоюзное сложное предложение: Система языка и обучение иностранцев русской речи. – М.: Русский язык, 1990. – С. 95-96.

завжди йде перша, а за нею наслідок: *Ти прийшов пізно – на електричку запізнимось; Його слово було твердим, усі знали, як скаже, значить, зробить; Співав він гарно – слухали й не могли наслухатись (з усного мовлення).* У цьому граматицізована роль порядку частин у безсполучникових складних реченнях із компонентом наслідку. Значення наслідку виражається тільки в такому розташуванні частин.

Їх зміна зумовлює зміну семантико-синтаксичного наповнення: речення наслідку перетворюється в конструкцію з компонентом причиновим, пор.: *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко); Пішла луна гаєм – защебетав соловей.* Зміна порядку частин спричинює утворення зовсім іншого виду безсполучникового складного речення.

Наведені вище різні структури можемо втілити в різні сполучникові конструкції, пор.:

(1) *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм; – *Защебетав соловейко, **так що** пішла луна гаєм; **і** тому пішла луна гаєм.**

(2) *Пішла луна гаєм – защебетав соловейко; Пішла луна гаєм, **бо** (тому що) защебетав соловейко.*

Ці приклади трансформації показують, що в граматичному плані першому компоненту безсполучникового складного речення відповідає головна частина складнопідрядного речення і з наслідковим, і з причиновим компонентом. Інакше бути не може, адже безсполучниковому виду речень має відповідати за граматичним значенням саме така сполучникова структура, що передає таке ж семантико-синтаксичне відношення. Що ж до складносурядного речення з компонентом наслідку, то в ньому, як і в безсполучникових складних реченнях, порядок розташування частин не змінюється. Урахування закріпленості граматичного значення за певним порядком розташування частин іноді не враховується дослідниками й авторами підручників, тому й з'являються заяви, що кожне з безсполучникових речень такого типу, як наведені вище, можна трансформувати як у структури з причиновим компонентом, так і в

структури з наслідковою частиною⁵⁶, а саме: *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм; Защебетав соловейко, так що пішла луна гаєм; Пішла луна гаєм, бо (тому що) защебетав соловейко.*

Такі складні речення з причиновими і наслідковими відношеннями передають одну й ту ж ситуацію, тільки по-різному формують відношення між частинами, відповідні цій ситуації. Ситуація одна, але речення як комунікативні одиниці сформовані або з виділенням наслідку, або з формуванням причинового обґрунтування. Граматичне значення ґрунтується на семантичному відношенні. Можливість трансформації в різні сполучникові структури перетворює речення одного граматичного значення в речення іншого граматичного значення. Отже, порядок розташування предикативних частин – граматицізований показник будови цього виду речень. Він визначає граматичне значення наслідку, вираженого другою частиною.

Наслідок у другій предикативній частині безсполучникового речення, може бути пов'язаний зі світом речей і явищ (1), а може стосуватися людини, зображуючи вплив певних обставин на неї (2). Наприклад:

(1) *Раїса обійшла усі покої, скрізь була пустка і тиша, школа нагадувала порожній вулїй, перекинутий під хатою на сонці (М. Коцюбинський); Свіжий пісок тутешніх могил схожий на жовте борошно - його легко розвіює вітер (з газети). Дерева порожніли – голо (М. Хвильовий); Уночі пішов перший сніг – посивіли вулиці (М. Хвильовий); Посіви вибирали з ґрунту всі корисні речовини, земля знесилювалася (з газети);*

(2) *Андрій поглянув на годинника - часу було обмаль, міг не встигнути на робочий поїзд (М. Карпюк); Там люди ховають своє тіло під м'якими хутрами - воно в них так само м'яке (П. Загребельний). Страшне лихо придушило його: він нічого не чує ані жалю в серці, ані гніву (М. Коцюбинський); Ви мудріші – підкажіть (Г. Тютюнник).*

⁵⁶ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 419.

Безсполучникові наслідкові речення можуть передавати прохання. Різноманітні прохання спричинюються різними обставинами. Це ілюструють такі приклади: *Моя донька королівна, прошу я вас! (П. Загребельний); Я не заслужила на таку люту кару – скасуйте її (Леся Українка); В душі моїй сила стозора – бушуй ти, натхнення, бушуй (П. Тичина); У Харкові, наприклад, добре поставлено розв'язання соціально значущих питань – треба про це розповісти (з газет); Далека поїздка завершиться дуже вдало – сміливо вирушайте в дорогу (з газет); А в той же час, два звичних слова здаються майже новими, якщо вони зближені вперше або в несподіваному оточенні, – тільки бери і пиши, правда? (А. Коваль).*

Речення причинно-наслідкових відношень ґрунтуються на видо-часових відношеннях дієслів-присудків предикативних частин, на лексико-семантичному їх наповненні. Проаналізуймо їх.

Вираження значення наслідку спирається в структурі складного безсполучникового речення на граматикалізовані засоби, бо в цих реченнях відсутні граматичні засоби оформлення причинно-наслідкових відношень. Такими граматикалізованими засобами, як уже зазначалось, виступають порядок розташування предикативних частин, видо-часове співвідношення присудків предикативних частин, морфолого-лексичні елементи в будові складових компонентів безсполучникових речень, в усному мовленні – інтонація. Особливістю порядку розташування предикативних частин у наслідковому реченні є незмінне місце наслідкової частини безсполучникового речення – постпозиційне. Наведімо приклади, у яких співвідносяться дієслова-присудки:

а) минулого і минулого часу: *В цегляному двоповерховому будиночку, де розміщалися всі служби, було темно, тільки одне віконечко світилося – на нього й пішли Сергій з Дорошем (Г. Тютюнник);*

б) минулого і теперішнього: *Мені бої не виточили сили, Я гордий труд зірницею несу (М. Стельмах);*

в) минулого часу і майбутнього часу: *Щелети розкололи вздовж надвоє – будуть полозки на парту (І. Багмут);*

г) теперішнього і теперішнього: *Та ось в аеростатах з'являються пасажери, виникає потреба в назві «пілот» – людина, яка управляє аеростатом (А. Коваль).*

д) теперішнього і майбутнього часів: *«Гаразд, – подумав я, – де двоє, там і троє – буде веселіше» (М. Карпюк).*

Крім цього, значення наслідку може відтворюватися за допомогою модальних слів. Такі слова наголошують на необхідності наслідку і граматично співвідносять наслідкову дію з наступним часом. Використання модальних слів спостерігається в структурі безсполучникових наслідкових речень із присудками, вираженими в будь-якому часі: *Тепер полонина була близько – треба було поспішати (М. Коцюбинський); Це, кажуть, у тебе прокляте місце – треба перенести хату на другу садибу (Г. Тютюнник).*

Місце модального слова так само може змінюватися, як у прикладі: *Як бачимо, тут відтінки і переходи досить тонкі, в них спочатку треба добре розібратися (А. Коваль).*

У безсполучникових складних реченнях на причинно-наслідкові відношення можуть вказувати прийменниково-займенникові утворення **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому, від того (цього), через те (це),** прислівники **тому, внаслідок, звідси, відтак, частки значить, отже (отож, тож).** Уведені в речення, вони конкретизують семантичне відношення предикативних частин, вказують на наслідок у постпозитивній частині: *Проснав, тому не зайшов, хоч дуже хотілось побачитись (з усного мовлення); Маючи намір щось сказати або написати, люди вкладають свої думки в речення і так повідомляють їх, тому речення вважається головною одиницею мовних взаємин (М. Каранська); Я народився в цій області, значить, це і є моя батьківщина (з усного мовлення); Не виплатили зарплату, через це місяць не платив за квартиру (з усного мовлення); Ну, кожен, звичайно, хоче той дарунок одержати, через те й пхається (Г.*

Тютюнник); Разом з тим переговори велися не тільки на державному рівні, а й між керівниками різних галузей і регіонів, в результаті цього став можливим візит до Москви мера Дніпропетровська (з газети); Дитина, позбавлена людського суспільства, не може навчитися ні мислити, ні говорити, отже, вона залишається на рівні тварини (В. Семчинський).

Наслідкове значення спирається на реальне існування причини, семантика якої пов'язується зі змістом першої предикативної частини. Граматично це позначається вживанням у наслідкових реченнях значень реальних способів і часовою характеристикою причини й наслідку у співвіднесеності з дійсністю.

Близько до безсполучникових наслідкових речень стоять речення умовно-наслідкового відношення, значення яких взаємодіють одне з одним. Це можна пояснити спорідненістю самих понять наслідку й умови.

У логіці поняття причинового зв'язку містить у собі два види причин: 1) причина як сукупність необхідних і достатніх умов; 2) причина як необхідна умова, додавання якої до вже наявної викликає наслідок⁵⁷. Ці два види причини й визначають відповідні два види безсполучникових складних речень: причиново-наслідкові й умовно-наслідкові. Їх відмінність у змістовому наповненні першого компонента.

С. І. Дорошенко у праці «Безсполучникові складні речення» говорить, що в умовно-наслідкових реченнях зумовлююча частина ряду структурних схем поєднує умовність з питальною модальністю, що надає всій фразі відтінку роздумування: *Хочеш їсти калачі - не сиди на печі* (Нар. тв.). *Не навчив батько – не навчить і дядько* (Нар. тв.); *Не буде птахів – серце людське стане черствим* (М. Стельмах).

Крім того, вираження умовно-наслідкового значення супроводжується часовим відношенням між компонентами, оскільки розміщення умови й

⁵⁷ Ивлев, Ю. В. Логика [Текст] : учеб. для вузов / Ю. В. Ивлев. - изд. 2-е, перераб. и доп. - М. : Логос, 2001. - С. 221.

наслідку знаходить свій вияв у часовій послідовності, наприклад: *На схід сонця квітнуть рожі: будуть дні погожі (П. Тичина)*⁵⁸.

Умовно-наслідкові речення – це структури, у яких один із компонентів вказує на умову звершеної або необхідної дії, реалізація якої дає чи може дати реальний або сподіваний чи можливий, але не здійснений наслідок. Видо-часові і часово-способові співвідношення умовної і наслідкової частин, що визначають реальний чи нереальний характер умови, служать основою поділу цього різновиду на речення реальної, потенціальної й нереальної умови.

У конструкціях першого типу умовності (реальна умова) називається умова, яка реально існувала, існує або здійсниться в майбутньому: *Дощ упав на трави – оживуть отави. Дощ упав на жито – будем краще жити (М. Шаповал)*.

Речення потенціальної умовності вказують на умову, що може або могла відбутись: *Була б лиш охота – наладиться кожна робота (Нар.тв.)*.

Нереальна умовність виражає умову, яка не здійснилась і не може здійснитись: *Не було б Дон-Кіхотів, вже б давно посивіла земля (Б. Олійник)*.

Як бачимо, всі безсполучникові складні речення із значенням умови поділяються на реальні та ірреальні, у яких в силу того, що вони не мають сполучних засобів, модифікаторами значення умови виступають часово-видові форми дієслова.

Отже, ми виявили, що граматичними засобами вираження основного значення наслідковості та його додаткових відтінків у безсполучникових реченнях є співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків у складових частинах речення, порядок цих частин, інтонація та наявність пунктограми тире, яка часто виступає граматикалізованим показником засобів вираження наслідковості. Оскільки в безсполучникових реченнях наслідку часто

---

⁵⁸ Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Х.: Вища школа. Вид-во при Харків. ун-ті., 1980. – С. 111.

накладаються й інші семантичні концепти, зараховуємо такі речення до периферії.

Як бачимо, семантико-синтаксична категорія наслідку втілюється у різних видах складних речень – складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові. Граматичні засоби, що втілюють власне-наслідок виявлено лише у складнопідрядних реченнях. Таким засобом виступає – сполучник *так що*. В інших складних реченнях простежується накладання семантичних значень, що підтверджують аналітизм наслідкової категорії.

Граматичними засобами вираження, що вказують на семантику наслідковості, в складносурядних та безсполучникових реченнях слід вважати сполучник *і* (в складносурядних), видо-часові форми дієслів-присудків, пунктограма тире та додаткові прийменниково-займенникові сполуки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши категорію наслідку як системно мовну одиницю, ми виявили основні (ядерні) та периферійні засоби її вираження. Відповідно до теорії функціонально-семантичного поля виділяємо такі граматичні одиниці польової структури наслідковості:

1. До **ядерних** елементів ми відносимо **складнопідрядні речення** з підрядною частиною, що вказує на наслідок. У складнопідрядних наслідкових реченнях засобом вираження детермінантного підрядного зв'язку служить семантичний неподільний сполучник **так що**: *«О, знайшов,» – майже вигукнув Марко, так що на нього всі зацитькали (Г. Тютюнник).*

Семантична самостійність головної частини складнопідрядного наслідкового речення є відносна, вона усувається інтонацією, лексичним наповнення і логічним викладом думки: *Прушинський вскочив у темний кабінет, так що його не примітили панни, й почав зумисне виганяти молодиць та щипати їх (І. Нечуй-Левицький).*

Сполучник **так що** передає власне наслідок, який може підсилюватись частками **і, аж**: *Руки туго позатягвані у блискучі перчатки, так що і пальців зігнути не можна (П. Мирний) (у другій частині констатовано наслідок названого в головній частині стану рук, які були *туго позатягвані в печатки*); *Косарі зтягли пісню, так що аж луна пішла понад ставом (І. Нечуй-Левицький).**

Конструкції зі сполучником **так що** здатні передавати не лише власне наслідок, а мати такі семантичні відтінки:

- ситуативний висновок: *Жили ми в лісі, так що коло дерева й виріс (М. Карплюк);*
- висновок-запевнення: *Я тобі все приготую на завтра, так що не сумнівайся (М. Чабаненко);*
- висновок-попередження: *Є рішення за порушення строків виносити догани, так що гляди, щоб і ти не доплигався (Г. Тютюнник);*

- висновок-рекомендація: *Прийшов час починати нові справи і проекти, так що поведьтєся активнїше (з газети);*

- речення з відтїнком пояснення: *Світлиця з матового скла з одкритою стелею, так що видно багато неба і зовсїм не видно землї (Леся Українка).*

Окрїм сполучника **так що**, виявлено інші засоби приєднання наслїдкової частини до головної в складнопїдрядному реченнї: **внаслїдок чого, в результатї чого, через що, від чого, завдяки чому**. Складенї сполучники однотипнї за функцїєю і за складом, рїзнятьсє лише за формою вїдносного займенника **що**: **внаслїдок + род. в.** (*Роки його правлїння знаменувалисє посиленням утискїв населення і цїлим рядом повстань, внаслїдок чого Понтїй Пїлат був змїщений з посади (А. Коваль); в результатї + род. в.* (*Плїдно попрацювали робїтники шахти Краснодоньської і Павлоградської в цьому мїсяцї, в результатї чого на сьогоднї маємо запас вугїлля до початку наступного мїсяця (з газети); через + знах. в.* (*У другїй фразї слово лежачу виконує функцїю невластивого українськїй мовї активного дїєприкметника, через що фраза звучить важко, неприродно, штучно (Б. Антоненко-Давидович); від + род. в.* (*Рудигер недбало поплескував абата по плечу, від чого Бодо шуливсє і каравсє ще бїльше (П. Загребельний); завдяки + дав. в.* (*У фразеологїчному словосполученнї слова поєднанї за своїм переносним значенням, завдяки чому й створилосє і виражаєтьсє спїльне їх, зовсїм нове значення (М. Каранська).*

2. До **периферїї** ми зараховуємо складносуряднї та безсполучниковї складнї конструкцїї, включно зї синкретичними значеннями.

Причинно-наслїдковий вид **складносурядних речень** зазвичай розглядають серед єднальних складносурядних речень, частини яких поєднуютьсє сполучником **ї**: *Цїлковита невідомїсть поглинала мене – ї це було безмежно тужно і лячно. (Ю. Смолич.); Чужих два слова в піснї буде – ї пісня всєя тодї чужа! (Д. Павличко.). Цей рїзновид складносурядних речень можна спїввїднести з складнопїдрядними реченнями наслїдку, оскїльки за характером семантико-синтаксичних вїдношень і за порядком розташування*

ці речення є подібні. Підтверджується це за допомогою трансформації:
*Сьогодні був день зарплати – і після зміни ніхто не розходився (М. Карплюк)
 – Сьогодні був день зарплати, так що після зміни ніхто не розходився.*

Усі часові характеристики речень, які реалізують значення наслідку в складносурядних реченнях, підпорядковані ідеї послідовності. Існують такі зразки сполучуваності причинно-наслідкових відношень:

- минулого часу в причиновій частині з минулим часом у наслідковій частині: *Зробивши кілька кругів, він [бик] цілковито присмирнів, і Павло спокійно одвів його до валярні (Г. Тютюнник);*

- минулого часу з теперішнім часом: *Але згодом українська мова запозичила «ф»: фраза, флора, феномен, і ніхто і думки не має її замінювати (з газет);*

- минулого часу з майбутнім часом: *Це був єдиний казан, і ти відповіси за його втрату (А. Дімаров);*

- теперішнього часу з теперішнім часом: *З думкою про втечу й тут не розлучається хлопець, про це відомо Марисі Павлівні, і часом аж досада бере на директора: ось такого крученого саме їй довірив (О. Гончар);*

- теперішнього часу з майбутнім часом: *Росте ця культура дуже швидко, і вже в жовтні кущі будуть вкриті щедрим урожаєм чорних ягід (з газети).*

- майбутнього часу з майбутнім часом: *Дерево буде рости багато років, і до вибору сорту будемо підходити виважено (з газети).*

Поряд із сполучником **і** в складносурядних реченнях можуть бути слова **тому, значить, звідси, отже, сполучення в результаті, таким чином,** що в єдності оформлюють причинно-наслідкові відношення: **і тому** (*Електричні лампочки розвішені по штреку далеко одна від одної, темряви майже не лякали, і тому кожен освітлював дорогу сам (М. Карплюк); **і значить** (*У нас є узгоджена формула реструктуризації боргів, і, значить, ми поставили крапку в концептуальному підході до формування газового балансу (з газет); **і звідси** (Таке слово не пасувало для нової речі, яку приніс**

загальний прогрес, і звідси виникла потреба створити для неї нове українське слово (Б. Антоненко-Давидович); **і отже** (Журналісти за це [падіння літака] відповідальності не несуть, і отже, ризик здатися некомпетентним для них мінімальний (з газет); **і в результаті** (Коли хлопчикові було сім років, через постійне пияцтво матір і вітчима позбавили батьківських прав, і в результаті він опинився у дитячому будинку (з газет); **і таким чином** (Відправник формулює речення не з бажання похизуватися своїми мовними знаннями, а з потреби передати інформацію про себе чи про навколишній світ, і, таким чином, його мовна діяльність теж суспільно зумовлена (В. Семчинський).

Безсполучникові наслідкові речення здатні трансформуватись у складносурядні та складнопідрядні конструкції: Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр (О. Гончар). → Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, **і бити її в цю пору тільки бездушний може**, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр. → Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, **так що бити її в цю пору тільки бездушний може**, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр. Якщо ж змінити порядок частин, то утворюється зовсім інший вид безсполучникового речення (Пішла луна гаєм – защєбетав соловейко; Пішла луна гаєм, **бо (тому що) защєбетав соловейко**). Це означає, що порядок розташування предикативних частин – граматикалізований показник будови цього виду речень.

Причинно-наслідкові відношення в безсполучникових речення ґрунтуються на видо-часових відношеннях дієслів-присудків, оскільки граматичні засоби оформлення відсутні (наприклад, теперішнього і майбутнього часів: «Гаразд, – подумав я, – де двоє, там і троє – буде веселіше» (М. Карплюк). Може увиразнювати значення наслідку і наявність предикативно-модальних компонентів (Це, кажуть, у тебе прокляте місце – треба перенести хату на другу садибу (Г. Тютюнник).

На причинно-наслідкові відношення у безсполучникових реченнях можуть вказувати прийменниково-займенникові утворення **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому, від того (цього), через те (це)**, прислівники **тому, внаслідок, звідси, відтак**, частки **значить, отже (отож, тож)**. *Проснав, тому не зайшов, хоч дуже хотілось побачитись (з усного мовлення); Ну, кожен, звичайно, хоче той дарунок одержати, через те й пхається (Г. Тютюнник).*

3. У результаті дослідження виявлено також одиниці, які зараховуємо до **віддаленої периферії**. До неї належать прості речення з прийменниково-відмінковими конструкціями, що засвідчують семантику наслідку та виражаються іменниками в формі Зн. в. із прийменником **на** (*На свої біди прийшли ми сюди (В. Підмогильний)*), та дієприслівникові звороти, що виражаються дієприслівниками доконаного та недоконаного виду (*Всю зиму піднімалися води Дніпра, заливаючи плавні, озера (О. Довженко)*..

Варто наголосити на аналітизмі досліджуваних конструкцій, оскільки в усіх видах речень, простих та складних, не виявлено одиниць, які б пояснювали наслідок одним словом. У простих реченнях семантика наслідку передається за допомогою прийменниково-відмінкових конструкцій та дієприслівникових зворотів, у складнопідрядних за допомогою складеного сполучника **так що**, у складносурядних та безсполучникових семантику наслідку може пояснювати ціла предикативна частина. Також звертаємо увагу на синкретизм наслідкових конструкцій, адже у простих, складносурядних та безсполучникових реченнях не було виявлено елементів, які б вказували на власне наслідок. Усі вони розглядаються у граматиці в поєднанні з іншими семантичними категоріями такими як причина, умова, мета, час. Оскільки логіка та філософія трактує одиниці наслідковості як такі, що можуть мати за основу подію-причину або подію-умову, що будуть результатом, який впливає з певної мети, або спирається на часові характеристики, то такий синкретизм стає передбачуваним.

Отже, категорія наслідковості в сучасній українській літературній мові засвідчена великою кількістю засобів вираження, як спеціалізованих так і неспеціалізованих, та посідає чільне місце серед інших функціонально-семантичних категорій.

Досліджена тема дозволяє висловити уточнення стосовно простих речень, формально-синтаксичних ознак складнопідрядних речень, а також щодо семантико-синтаксичного вираження і комунікативного використання всіх трьох типів складних речень. Активне використання наслідкових складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових речень відбиває одну з важливих тенденцій у розвитку мови – прагнення до розширення засобів чіткої й однозначної передачі наслідкового відношення в системі складних речень української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барабаш Ю. Г. Сильова диференціація складних речень із часовим відношенням: автореф. дис...канд. філ. наук: 10.02.01 – Харків, 2012. – 20 с.
2. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вища школа. – 1987. – 79 с.
3. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К.: Радянська школа, 1960. – 236 с.
4. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
5. Беляєва Т. В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2004. – 20 с.
6. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. – Л.: Наука, 1971. – 114 с.
7. Бондарко А. В. Грамматические значения и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 176 с.
8. Бондарко А. В. Категоризация в системе грамматики. – М.: Языки славянских культур. – 2011. – 488 с.
9. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Л.: Наука, 1983 – 208 с.
10. Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 2. – 632 с.
11. Бунге Марио. Причинность. Место принципа причинности в современной науке / Пер. с англ. И. С. Шерн-Борисовой и С. Ф. Шушурина. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – 382 с.
12. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ - початку ХХІ ст.: монографія. – Житомир: Видавництво ЖДУ, 2014. – 159 с.

13. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
14. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
15. Вихованець І. Р., К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
16. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-ге вид. перероб і допов. – К.: Вища школа, 1989. – 334 с.
17. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 502 с.
18. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985 – 360 с.
19. Гамова А. І. Синтаксическое выражение цели в современном украинском литературном языке: Автореф. дисс... канд. филолог. наук: 10.02.02. – Харьков, 1989.– 24 с.
20. Глотова О. В. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причинності в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. філолог. наук:10.02.02. – Харків, 1994. – 16 с.
21. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
22. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови. – К.: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208с.
23. Городенська К. Г. Сполучникова спеціалізована й транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 321-322. – С. 73-77.

24. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 слів / Відп. ред. Н. Ф. Клименко. – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
25. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1969. – 155 с.
26. Гуйванюк Н. В., Кардащук О. В., Кульбабська О. В. Синтаксис сучасної української мови. Схеми і таблиці: навч. посібник. – Чернівці: Рута, 1999. – 104 с.
27. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
28. Диалектический и исторический материализм. / Под ред. А. Г. Мысливченко, А. П. Шептулина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1988. – 446 с.
29. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. – Вид. 3. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.
30. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища школа. Вид-во при Харків. ун-ті, 1980. – 152 с.
31. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Підручник. – К.: Академія, 2010. – 380 с.
32. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984. – 255 с.
33. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.
34. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2001. – 662 с.
35. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – 378 с.
36. Ивлев, Ю. В. Логика: учеб. для вузов. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2001. – 272 с.

37. Изаренков Д. И. Бессоюзное сложное предложение: Система языка и обучение иностранцев русской речи. – М.: Русский язык, 1990. – 163 с.
38. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – 339 с.
39. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. – К.: Радянська школа, 1986. – 109 с.
40. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – 183 с.
41. Кулик Б. М. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис складного речення. – К.: Радянська школа, 1963. – 147 с.
42. Курс сучасної української літературної мови. – Т. II: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – 407 с.
43. Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови // Сучасна українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 5-50.
44. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. – Луцьк: Вежа, 2001. – 340 с.
45. Петренко А. Д., Ященко Т. А. Сопоставительное изучение русских и немецких фразеологизмов с каузальным значением // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 42. – С. 27-31.
46. Плющ М. Я. Граматика української мови. У 2 ч. Частина 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. — К.: Вища школа, 2005. — 286 с.
47. Попова И. А. Сложносочиненное предложение в современном русском языке// Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 355-396.
48. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988. – 236 с.

49. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
50. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
51. Сучасна українська мова: Підручн. для студентів філол. спец. вищих закладів освіти / За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – 399 с.
52. Сучасна українська мова: Підруч. для спец. вищих навч. закладів / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2000. – 430 с.
53. Сучасна українська літературна мова: Підруч. для студентів філол. спец. вищ. закладів освіти / За ред. М. Я. Плющ. – 2-е вид. перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2000. – 430 с.
54. Українська мова: Словник-довідник. / За ред. А. П. Загнітка – Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 144 с.
55. Христіанінова Р. О. Синтаксичний зв'язок між частинами елементарного складнопідрядного речення // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук. ст. – К.: Знання України, 1993. - Вип. X.: Лінгвістика і літературознавство. – С. 140–148.
56. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Чернівецький держ. ун-т, 1959. – 134 с.
57. Чернушенко Н. М. Безсполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. / Харківський педагогічний ун-т м. Г. С. Сковороди. – Харків, 1995. – 29 с.
58. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
59. Bauer J. Klasifikace souveti v ceskych a ruskych mluvniicich // Sovetska jazykoveda. – 1958. – № 1.

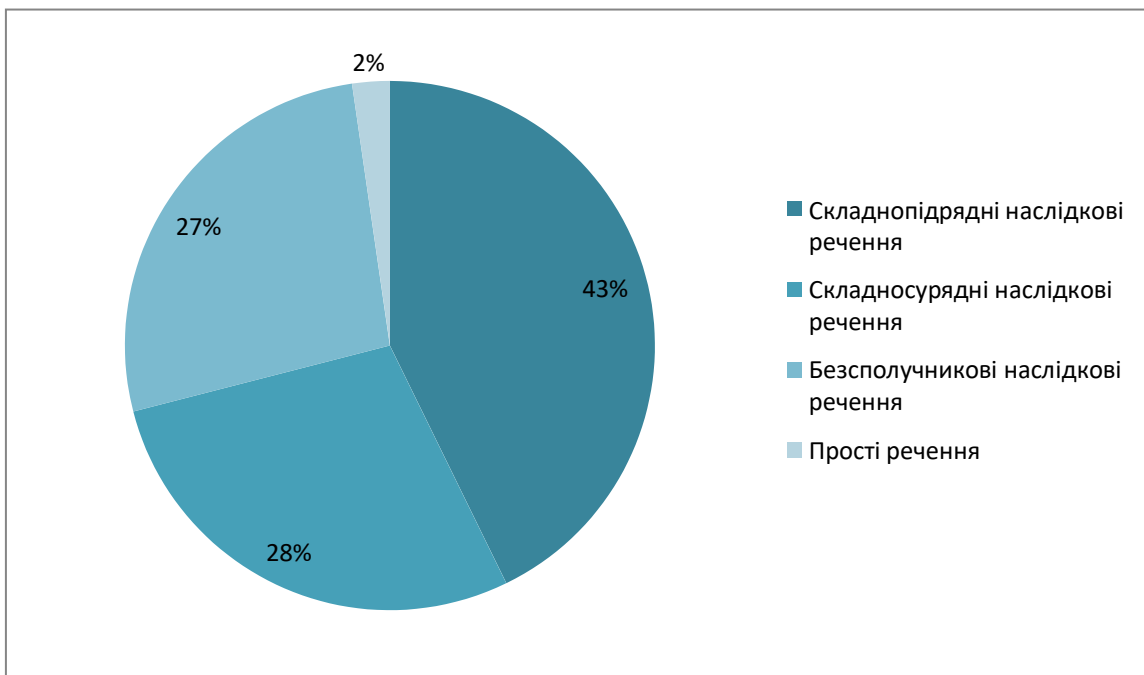
60. Hume D. An Inquire Concerning Human Understanding. – New York: Prometheus Books, 1988. – Section VIII. - 151 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – Балтимор: Смолоскип, 1979. – 271 с.
2. Багрянний І. Сад Гетсиманський : роман. – Харків: Фоліо, 2017. – 570 с.
3. Гончар О. Бригантіна. – Харків: Фоліо, 2006. – 383 с.
4. Гулько Л. Лісові оповідки [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://mybook.ru/author/lidiya-gulko/lisovi-opovidki/>.
5. Гуцало Є. «Пролетіли коні. Оповідання та повісті». – К.: Видавництво гуманітарної літератури, 2008. – 384 с.
6. Дімаров А. І будуть люди. Роман у 3-х книгах. – Харків: Фоліо, 2021. – 974 с.
7. Довженко О. П. Україна в огні: [щоденник, кіноповість, оповід.]. – Харків: Фоліо, 2010. – 349 с.
8. Загребельний, П. А. Євпраксія : роман. – Харків: Фоліо, 2002. – 369 с.
9. Загребельний, П. А. Роксолана : роман. – Харків: Фоліо, 2007. – 685 с.
10. Земляк В. Зелені Млини: Роман. Твори в 4 т. – Т.3. – К.: Дніпро, 1984. – С. 290-619.
11. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: в 6 т. – Т. 1. – Київ: Худож. л-ра, 1956. – С. 209.
12. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною: вибрані твори. Для середнього та старшого шкільного віку. – К.: Веселка, 1984. – 205 с.
13. Коцюбинський М. М. Пе-Коптьор. Посол від чорного царя. Відьма. – Ляйпціг: Українська Накладня, 1922. – 83 с.
14. Коцюбинський М. М. По-людському. Ціпов'яз. – Ляйпціг: Українська Накладня, 1922. – 83 с.
15. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків: Повість та оповідання. – Львів: Видавництво «Каменярь», 1988. – 160 с.
16. Коцюбинський М. М. Твори: в 3 т. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 1: Оповідання. Повісті (1891–1900). – 317 с.

17. Коцюбинський М. М. Твори: в 3 т. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 2: Оповідання (1901–1909). – 286 с.
18. Коцюбинський М. М. Фата моргана: (З сільських настроїв). – К.: Худож. літ., 1959. – 102 с.
19. Коцюбинський М. М. Intermezzo // Живиця: хрестоматія української літератури: у 2 кн. / за ред. М. М. Конончука. – К.: Твім Інтер, 1998. – Кн. 1. – С. 130–142.
20. Мирний П. Повія : роман з нар. життя: на 4 частини / Вступ. ст. і заг. ред. М. Агуф. – [Б. м.]: Держ. літ. вид-во, 1936. – 635 с.
21. Нечуй-Левицький І. «Бурлачка» // Твори Івана Нечуя-Левицького. – Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1920. – Т. 1. – С. 202-450.
22. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. – Вінніпег: Українська видавнича спілка, 1917. – 212 с.
23. Сосюра В. М. Вибрані твори: у 2 т. Т. 1. Поетичні твори / За ред. Н. М. Максименко. – К.: Наукова думка, 2000. – 648 с.
24. Тютюнник Г. Облога: вибр. твори / [передм., упорядкув. та прим. В. Дончика]. – К.: Пульсари, 2004. – 582 с.
25. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 71-78.
26. Шиян, А. І. Гроза: роман. – К.: Радянський письменник, 1973. - 426 с.
27. Яновський Ю. Вершники: роман. – Львів: Рад. письменник, 1939. – 121 с.

ДОДАТОК 1. СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Подана діаграма відображає матеріал власної джерельної бази одиниць зі значенням наслідковості. Оскільки такі одиниці були зібрані методом суцільної вибірки, вважаємо, що подана статистика може бути підставою для верифікації такого розподілу одиниць із значенням наслідковості в сучасній українській мові і загалом:

- складнопідрядні речення: 344 одиниці (43% від загальної кількості одиниць).
- складносурядні речення: 224 одиниці (28% від загальної кількості одиниць).
- безсполучникові речення: 216 одиниць (27% від загальної кількості одиниць).
- прості речення: 16 одиниць (2% від загальної кількості одиниць).